

Klerkene og herredømmets udvikling i højmiddelalderen

England 1066-1307

Mette Specht Andersen

Jonas Juul Berthelsen

Emil Kavling Philipsen

Mads Christian Præstegaard

Vejleder: Kim Esmark

Historie på Roskilde Universitet

Efteråret 2012

Abstract

This projects subject is the development of the secular rule through the secular clergy in the high middle ages with a focus on England. Our interest is what part the educated secular clergy played in the change from a vassal rule to a bureaucratic rule. To this we use the 4. Lateran Council canons to show the direct link to the Roman-Catholic Church, and how the Gregorian Reforms was a part of creating a professional clergy within the church. Combining this with *The Dialogue Concerning the Exchequer* as well as a wide variety of historians on the subject we wish to show what was the mind of the secular clergy and how he influenced the change in rule of man. On this we conclude the following: The clergy was an significant part in the process which kept the secular power centralized and paved the way for the formation of the state.

Indhold

Indledning	5
Kongemagten og herredømmets udvikling	5
Nye tider	5
Fra feudalt krigeraristokrati til bureaukratisk monarki	7
Problemformulering:	8
Videnskabsteoretiske overvejelser	9
Metode	11
Kapitelloversigt	13
1 Historiografi	14
1.1 Moore og den første Europæiske revolution:	14
1.2 James A. Brundage – The Medieval Origins of the Legal Profession	16
1.3 Cheyette: Middelalderstaten, og problematikken i at definere denne	20
1.3.1 Cheyette: Skriftens som diskursivt middel	21
1.4 Staten i et de-naturaliserende perspektiv	24
1.4.1 Kapitalformernes koncentration	26
1.4.2 Kongens akkumulation af den symbolske kapital og affeudaliseringsprocessen	27
1.4.3 Det bureaukratisk felts opståen og den juridiske kapitals betydning:	30
1.5 Clanchy og fokus på England	31
2 Bureautrasering af den romersk-katolske kirke	35
2.1 Den nye gejstlige mentalitet	35
2.2 Kirken som institution og det 4. Laterankoncil	36
2.3 Klerkenes korpsånd	38
2.4 Uddannelse og træning	39
2.5 Proto-professionel retspraksis	39
2.6 Kontrol og kætterforfølgelse	41
2.7 Frelsen som det symbolske magtmonopol	42
3 Klerkene i det verdslige herredømme	45
3.1 Bureautraseringen af den engelske kongemagt i det 12. og 13. århundrede	45
3.2 The Exchequer – Kapitalens kugleramme	45
3.2.1 Driften af Exchequer	46
3.2.2 Æren og magtens administrative system	47
3.2.3 Klerkens system i praksis	49

3.3	<i>The Exchequers</i> betydning for herredømmets udvikling	51
3.3.1	Jordejerskabet.....	54
4	Konklusion.....	56
4.1	Fra kirke til kongemagt?	57
4.2	Var bureaukratiseringen uundgåelig?	57
4.3	Gavnede bureaukratiseringen kun klerke og konger?	58
5	Litteraturliste.....	61
5.1	Forskningslitteratur:.....	61
5.2	Kilder:	62

Indledning

Kongemagten og herredømmets udvikling

Statens historiske udvikling spores ofte tilbage til starten af det 11. århundrede, hvor kongemagten i Europa gradvist gennemgik en bureaukratisering og institutionalisering. Dette blev først og fremmest muliggjort af en række ændringer i de materielle og sociale forhold, der startede i det 11. århundrede og for alvor slog igennem i det 12. og 13. århundrede. Overordnet set var perioden karakteriseret af en markant forøgelse i befolkningstallet samt en større produktion. Dette satte nogle processer i gang, som ledte til, at nogle få fyrster i løbet af 1100-tallet fik etableret sig som centralmagter og dermed fik kontrol med de områder, hvor de var overherre. Stykke for stykke lykkedes det dem at udstrække deres autoritet, hvilket i første omgang skete på bekostning af de mindre fyrster. Som historikerne K. Esmark og B. P. McGuire har udtrykt det, så skete der en forskydning af magtens tyngdepunkt fra periferi til center.¹

Det nærmeste man kom en verdenslig stormagt i begyndelsen af vores periode var det tysk-romerske kejserdømme. At magten var så fragmenteret omkring år 1000, forklares bl.a. med den germanske arvefølgeskik, der fordelte arv ligeligt mellem alle sønner. Dette betød, at et rige aldrig hang sammen i mere end højst et par generationer, før det blev splittet mellem rivaliserende arvinger. Det kunne kun forhindres, så længe herskeren efterlod sig en enkelt arving. Kongen var 'fyrsternes fyrste', men hovedsageligt ved at være den øverste *krigsleder*. Det var adelen, der med deres mænd og udstyr udgjorde ryggraden af hæren, når kongen drog i krig. Kongens hjemdomæne var dertil ofte hverken det rigeste eller mægtigste sammenlignet med andre fyrstedømmer. Kongerne herskede således langt fra i samme omfang, som i de senere enevældige monarkier.

Nye tider

Fra år 1000 fandt der en række teknologiske fremskridt sted, deriblandt inden for borgbyggeriet. De mange borge, som skød op overalt, gjorde det vanskeligt for konger, såvel som hertuger, at udøve deres herredømme over vasallerne. Fyrster og borgherrer håndhævede formelt set justits på kongens vegne i deres territorier, i realiteten handlede de lokale adelsmænd dog som det passede dem. Problemet med at dominere vasaller gentog sig længere nede i hierarkiet. Fyrsterne havde i ligeså stor grad vanskeligt ved at udøve deres autoritet over for lokale, lavadelige aristokrater og borgherrer.

¹ Esmark & McGuire 1999:70

Disse overtog nemlig ofte de borge, som de formelt set var blevet sat til at bevogte, hvis de da ikke ligefrem byggede deres egne.² Nægtede en borgherre at adlyde, var det vanskeligt at 'banke ham på plads', da det i sidste ende ville kræve en længere belejring, der i sig selv var en så bekostelig affære, at det ofte dårligt kunne betale sig.

Inden for landbruget skete der også en række store forandringer i perioden 1000-1300. Flere historikere har ligefrem betegnet det som en 'agrar revolution'. Det kom hovedsageligt som følge af et varmere klima og en række teknologiske landvendinger. Der skete altså en markant forøgelse i produktionen af fødevarer, og det ledte til at befolkningsvæksten steg voldsomt. Selvom der ikke findes nogen nøjagtige demografiske optegnelser fra perioden, anslås det at befolkningstallet for hele Europa fordobledes, mens det nogle steder, som i England, muligvis tredobledes.³ Hovedparten af overskuddet fra den øgede produktion blev opslugt og forbrugt af herremændene, således at værdierne blev kanaliseret videre ud i samfundet. Den nye rigdom betød, at aristokratiet bl.a. udviklede nye ekstravagante livsstile, hvilket øgede efterspørgslen efter eksotiske luksusvarer. Sammen med den øgede befolkningsvækst i byerne fik det handlen - og herunder fjernhandlen - til at blomstre.⁴ Dette hørte også sammen med, at det i stigende grad blev langt lettere at rejse. Vesteuropa omkring år 1000 var et vanskeligt sted at begive sig rundt i, da der var risiko for at blive overfaldet af røvere. Derudover var de gamle romerske hovedveje efter 500 års misvedligholdelse groet til, og det ufremkommelige landskab var dækket af ca. 2/3 skov. De mange nye mennesker måtte imidlertid have plads og jord. Vesteuropa gennemlevede derfor en drastisk forandring af landskabet; skove blev ryddet, sumpe blev drænet og floder blev inddæmmede. De handlende havde dermed langt bedre muligheder for at rejse over længere afstande.

De sociale, økonomiske og teknologiske fremskridt fik afgørende betydning for herredømmets udvikling, da konger og fyrster fik helt nye muligheder for at udøve deres autoritet overfor deres vassaller. De store hoffer placerede sig som oftest omkring de store byer, der siden romerrigets fald havde ligget i dvale. Men med fremkomsten af nye håndværk, den øgede handel og den massive befolkningstilvækst blev byerne de naturlige centre i den nye og mere dynamiske samfærdselsstruktur.⁵ De voksede derfor hastigt op, selvom 95 % af middelalderens befolkning dog fortsat befandt

² Ibid. 38

³ Nicholas 1999: 74

⁴ Esmark & McGuire 1999: 178f

⁵ Ibid.71

sig på landet.⁶ De store handelsbyer blev knudepunkter for handelsruterne og markedspladserne, hvorved kongerne fik mulighed for at løse problemet med at være afhængig af adelen.

Ved at beskatte de handlende, kunne kongen sikre sig en fast indtægtskilde. Kongen kunne derfor akkumulere sin rigdom centralt, frem for at skulle tage på gæstebud i riget, og opkræve sine skatter i form af naturalier. Den spirende handelsøkonomi havde dertil et behov for en valuta, som kongen i kraft af sin privilegerede position kunne udbyde ved at slå mønt. Dertil kunne kongemagten yde de handlende og markedspladserne beskyttelse mod overfald fra røvere og andre fyrster. For de værdier, som kongen herigennem opsparede, kunne han forstærke sin position og udøve sin autoritet inden for sit eget territorium, fx ved at hyre lejesoldater. Kongen opnåede derfor ikke kun en økonomisk uafhængighed af adelen, men blev også mere frigjort, idet han i mindre grad skulle bortskænke gaver og jord som belønning for sine vasallers loyalitet. For adelen var den nye 'alliance' mellem kongen og borgerskabet et afgørende socialt nederlag, da de derved mistede legitimiteten til deres privilegerede position i samfundet. Kongens overgang til lejede hære underminerede adelens fundamentale samfundsfunktion og legitimitet, hvilke, som tidligere nævnt, netop bestod i at være ryggraden af kongens militære styrke.

Fra feudalt krigeraristokrati til bureaukratisk monarki

De udviklinger, som indtil videre er beskrevet, skal forstås som et udsnit af de store træk i en proces, som Vesteuropa gennemlevede i perioden 1000-1300, om end i forskelligt tempo og forskudt af hinanden. Det afgørende er, at kongemagten i løbet af perioden ændrede form, fra at være et traditionelt legitimeret feudalherredømme, til et bureaukratisk legitimeret monarki. Udviklingen medførte samtidig nye krav til magthaverne. Der opstod et behov for at udvikle politiske og administrative instanser, der kunne organisere samfundet og opretholde orden uafhængig af adelen. Skatteopkrævningen alene krævede en omfattende administration. Kongen måtte have et nogenlunde klart overblik over sine indtægter og udgifter, hvilket medførte et behov for kompetente administratorer, med den fornødne uddannelse og viden til at varetage forvaltningen af sin økonomi. På det tidspunkt var der kun ét sted denne arbejdskraft kunne komme fra – kirken.

Indtil middelalderen havde kirken stort set haft monopol på skriftlig lærdom. Det var ikke unormalt, at adelige havde lærde folk ansat, men deres funktion bestod hovedsageligt i at rådgive eller at være

⁶ Ibid. 217

notarer, da analfabetisme var udbredt blandt aristokratiet. Klerkene havde overvejende beskæftiget sig med religiøse temaer, og deres arbejde bestod for de flestes vedkommende i skriftligt at kopiere religiøse tekster. Men fra de mange nye katedralskoler og senere universiteter i byerne blev skrif- tens lærdom spredt ud i den verdslige verden. I Vesteuropas katedralskoler, og senere universiteter, udklækkedes en ny generation af klerke, der ikke nødvendigvis måtte forfølge en kirkelig karriere, men derimod kunne få ansættelse i det verdslige, enten som skrivere, bogholdere, dommere eller advokater.⁷ De var skolet i kanonisk lov og romerret, og deres forvaltningsprincipper var derfor mere orienteret mod sokratiske dialektik og rationelle argumenter med udgangspunkt i tekster og dokumenter frem for traditionelle 'retslige metoder' som *jernbyrd*.⁸ Dette korps af professionelle embedsmænd blev drivkraften i en reformering af retsvæsenet, der satte kongemagten i stand til at udøve sin autoritet i et langt større omfang. Dette var efter vores mening afgørende for udviklingen mod centraliserede herredømmer i kongerigerne.

For en forståelse af herredømmets udvikling mod en mere bureaukratisk legitimeret 'statslig' karakter, vil vi derfor undersøge klerkenes gejstlige baggrund, samt den måde de indrettede forvaltnings- apparatet.

Problemformulering:

Hvilken betydning fik de sekulariserede klerke for herredømmets udvikling i højmid- delalderen med særligt henblik på England i perioden 1066 til 1307?

⁷ Ibid. 73

⁸ For en forklaring af 'Jernbyrd' se Esmark & McGuire 1999: 76

Videnskabsteoretiske overvejelser

I forlængelsen af problemformuleringen ønsker vi at præsentere nogle teoretiske standpunkter, for derefter at beskrive projektets felt i forhold til disse.

I det følgende vil vi kort redegøre for de metodiske refleksioner, som vi mener man bør gøre sig som historiker, når man undersøger samfundsforholdene i en anden tidsalder. Med udgangspunkt i mentalitetshistorie forsøger vi derfor at undgå, at lave anakronistiske fejlslutninger.

Vi kan derfor ikke antage at opfattelsen af administration og magt i middelalderen var den samme som den er i dag. I dag forventes det at de kommunale, regionale og statslige administratorer agerer ud fra en almengældende lovgivning og regelsæt. Vi forventer, at administratoren følger en juridisk procedure for sagsbehandling. I datidens Vesteuropa var dette ikke tilfældet. Middelalderens mennesker udviste en forbeholdenhed overfor den nyopfundne administrationsproces, organiseret efter det romerretslige forvaltningsprincip. Historikeren M. T. Clanchy demonstrerer dette ved hjælp af Master Davids korrespondancer fra Frankrig med en unavngiven agent i England. Master David havde, i forbindelse med den pavelige *curia* mellem Henrik II og Foliot, biskop af London, mod Thomas Becket, ærkebiskop af Canterbury, sikret sig en årlig pension på 20 £. Han havde derfor sikret sig en række dokumenter fra alle niveauer af kongens administration, lige fra den lokale foged til baronerne i den engelske skatteforvaltning. Han var dog stadig ikke sikker på sin pension og skriver følgende om hans handlinger for at sikre denne:

"To be on the safe side so that they cannot malign me, I have had sealed [af kansleren] a transcript of that [skriftlig ordre til skatteforvaltningen] and a transcript of the one which is to be sent to Ranulf [fogeden]" (Clanchy 1979: 29f)

Ovenstående viser Master Davids ringe tiltro til, at alle i det kongelige system ville overholde aftalen. Samtidig viser det også Davids større tiltro til det skrevne ord end til det mundtlige løfte. Et andet eksempel, også hos Clanchy, der viser kongens rolle som øverste instans i det administrative system, samt de i Clanchys øjne primitive retningslinjer for administrationen:

"(...) Thurstan, the king's steward, complained to Henry [II] that Adam of Yarmouth, the spigurnel (the sealer of writs), had refused to seal a writ for him for nothing. It emerged that Adam felt aggrieved because Thurstan had not let him have two cakes when he was entertaining guests; Adam had refused to seal the writ in retaliation. The king resolved the dispute by mak-

ing Adam sit down, with the writ and his seal, while Thurstan offered him two cakes on bended knee."(Clanchy 1979: 30f)⁹

Konfliktens oprindelse var reglen om, at man indenfor den kongelige administration ikke skulle give gaver for at få *writs* o.lig. Personligheder udenfor administrationen skulle give gaver og honorarer for at få produceret de ønskede dokumenter. Hvad vi i dag vil opfatte som korrupsion var dengang direkte forventet i forbindelse med udstedelsen af kongelige ordre og dokumenter. I dag bliver honorar og materiale udgifter betalt af staten, mens de beløb, som vi betaler for at få fornyet pas, kørekort, etc. går til statskassen. Alt er formaliseret og lovbundet på et helt andet niveau, end det var i middelalderen.

Forskellen ligger dog ikke kun i toppen af systemet. Efter 1066 blev skriftsproget i England Latin pga. normannernes invasion. Dette var, ligesom resten af Vesteuropa, kun mestret af en gruppering i samfundets elite, og mængden af bøger på dette sprog var yderst få og meget kostbare. Når vesteuropæerne dengang forestillede sig verden, var det ud fra en kombination af den katolske kirkes fortællinger og folkesagn fra de forskellige nationer(germanske, keltiske etc.)¹⁰. Den del der dermed ikke var fastlagt af kirken var bestemt ud fra mundtlige overleveringer. Historien om samfundets sammenhæng var drevet af tradition frem for skriftlig lov. Den lovgivning, der under Henrik II udvikledes i England (Common Law), var defineret ud fra traditioner, der skelnede mellem 'rigtigt' og 'forkert' - alt sammen mundtligt overleveret fra generation til generation.

Opsummerende må vi sige, at der er væsentlige forskelle mellem det system og den kultur, som vi ønsker at undersøge i højmiddelalderens England og nutidens Danmark. Når vi undersøger denne tid, er det vigtigt at være bevidst om dette, således at vi kan bestræbe os på at undgå den fejl at fortolke verden ud fra, hvordan vi opfatter verden i dag.

⁹ "Writs" var navnet på de dokumenter, som i England blev anvendt i forskellige juridiske sammenhæng. Det var i udgangspunktet en ordre, som var blevet udstedt af en højere myndighed. Med tiden blev det hovedsageligt domstolene der afgjorde indholdet, selvom retten til selve udfærdigelsen var forbeholdt *the Chancellor*.

¹⁰ Le Goff 2005: 63

Metode

I det følgende vil vi præcisere sigtet med projektets problemstilling, samt redegøre for formuleringen af samme; Hvad menes der fx med 'de sekulariserede klerke', hvorfor fokuserer vi på England og hvorfor inddrager vi den romersk-katolske kirke i forbindelse med dette fokus?

De udviklinger, som vi indledningsvist beskrev, er et udsnit af de store træk i en generel proces, som hele Vesteuropa gennemlevede i perioden 1000-1300. Det skal dog understreges, at processen strakte sig over flere hundrede år og dertil slog igennem på forskellige tidspunkter og på varierende måder.

At redegøre for alle nuancer vil være nærmest uoverskueligt, hvorfor det bliver nødvendigt at fokusere på, hvordan udviklingen mod det royale bureaukrati tog form inden for et konkret herredømme. En væsentlig del af litteraturen om emnet har beskæftiget sig med at belyse herredømmets udvikling i det engelske monarki. Det skyldes ikke mindst, at de centrale træk i herredømmets udvikling slog forholdsvist tidligt og tydeligt igennem i dette kongerige. Bl.a. pga. den kulturelle arv, som Wilhelm erobreren bragte med sig fra kontinentet – herunder latin – men også den kulturelle arv han valgte at bibeholde fra de angelsaksiske kongeriger. Med Wilhelm 'erobrerens' invasion i 1066 blev stort set hele det gamle engelske aristokrati udskiftet med normanniske herremænd, der talte og tænkte fransk og (som før nævnt) skrev på latin. Dette betød, at den engelske kultur frem til det 14. århundrede var særlig påvirket af indflydelse fra kontinentet, og at England derfor ikke kan betragtes som kulturelt isoleret.

På den ene side kan man derfor også lettere argumentere for fællestræk i herredømmets udvikling, men på den anden side var der en lang række punkter, hvorpå England adskilte sig fra udviklingen på kontinentet. Eksempelvis den engelske retstradition udviklede sig i løbet af det 12. og 13. århundrede til en meget sædvane-orienteret juridisk praksis.

Som det vil blive belyst senere, var det engelske monarki på forkant med samfundsforandringerne og fik igennem det 12. og 13. århundrede udviklet et for tiden avanceret forvaltningsapparat.

Det bedste argument for studiet af England skal dog findes i den store mængde kilder fra perioden. Mange af disse kilder er dertil oversat til moderne engelsk, hvilket af praktiske grunde gør arbejdet lettere. Bureaukratiseringen var på ingen måde enestående for England, men alligevel er mængden af overlevede kilder dog væsentligt større end de fleste andre europæiske lande. Dette er ikke et

udtryk for, at overgangen fra mundtlig til skriftlig kultur begrænsede sig til England, selvom den dog var særligt udbredt her. Som historikeren M. T. Clanchy pointerer, skal forklaringen nok snarere søges i, at englænderne af historiske årsager blev mere påpasselige med at bevare deres dokumenter, samtidig med at den tidlige centraliserede kongemagt i England producerede væsentligt flere kilder.¹¹

Projektet anlægger et meget generelt perspektiv på klerkene, men det skal understreges, at der aldrig var tale om én homogen gruppe. Oprindeligt var klerken en person forbundet med gejstligheden, kendetegnet ved den barberede isse, der viste, at man gav afkald på verdslig status¹². Dette begreb har dog udviklet sig med tiden, og i projektet bruges begrebet generelt om en person med skriftlig kunnen. Begrebet har dermed en række betydninger og skal som regel ses i den kontekst det bruges i. Sekulariseringen slog for alvor igennem med de gregorianske reformer, men selv efter disse var grænsen mellem at være gejstlig eller verdslig klerk ikke skarpt optegnet. Som vi vil vise i projektet bevægede mange af klerkene, fx biskopperne, sig mellem begge 'verdener'. For at forstå den tankegang, som var kernen i klerkenes forvaltningsprincipper, er det nødvendigt at forstå, hvordan herredømmets udvikling hang sammen med den proces, som kirken gennemlevede forud for ændringerne i det verdslige samfund.

Vores første delanalyse skal belyse, hvorledes prototypen på de første professionelle embedsmænd opstod netop i kirken - som en forløber for bureaukritiseringen, der senere spredte sig til de verdslige kongemagter. Vores efterfølgende delanalyse tager udgangspunkt i England, hvor vi med hjælp fra kilden *The Dialogue Concerning the Exchequer* fra 1180 vil undersøge den måde, som klerkene opbyggede skatteforvaltningen i det 11. og 12. århundrede.

Det kan måske virke mærkeligt, at vores kilde til at belyse den verdslige bureaukritisering er skrevet før det 4. laterankoncil, da vi netop hævder, at kirken var arnestedet for udviklingen. Forklaringen på denne disposition er, at vi har valgt kilderne, fordi de udtrykker essensen af den bureaukritisering, som vi forsøger at forklare. Tankerne i det 4. laterankoncil er således et udtryk for en proces, som tog adskillige hundrede år. Laterankoncilet bruges derfor mere som et nedslagspunkt, hvor vi kan konstatere, at udviklingen for alvor slog igennem. Det samme kan siges om *The Dialogue*, der beskriver embedsmandskulturen i en forvaltning, som stadig befandt sig mellem den, med Webers

¹¹ Clanchy 1979: 5ff, 44

¹² Esmark & McGuire 1999: 100

udtryk, traditionelle og legale magtlegitimering. Vi vil således ikke hævde, at nogen af kilderne kan bruges til at fremstille samfundet i slutningen af middelalderen som fundamentalt anderledes end i begyndelsen.

Kapitelloversigt

I projektets første kapitel vil vi beskrive baggrunden for bureaukratiseringen. Formålet er, at give et indblik i udviklingen, med de forskellige historiografiske perspektiver præsenteret af en række historikere. Første underkapitel redegør kort for R.I. Moores arbejde. Han betegner udviklingen inden som en *revolution*, fordi magtstrukturerne ændrer sig fundamentalt. Andet underkapitel optegner vi James A. Brundages skildring af de juridiske klerke professionalisering. I tredje underkapitel benytter vi F. S. Cheyette, som fokuserer på problematikken i at definere statsdannelse i middelalderen, uden at falde i den anakronistiske fælde. I det fjerde underkapitel redegør vi for Pierre Bourdieus kapitalformer, og hans perspektiv på studiet af herredømmets (for Bourdieu: *statens*) opkomst. Hans sociologiske teori knytter sig til hans historiske undersøgelse af statens legitimering. I sidste og femte underkapitel gengives de vigtigste pointer af M. T. Clanchy om overgang fra mundtlig til skriftlig kultur i England. Historikernes forskellige perspektiver og teorier benyttes som værktøjer i analysen, for at give en nuanceret forståelse af de bagvedliggende udviklingsprocesser.

I andet kapitel undersøges kirkens rolle i forhold til klerkene gennem en analyse af det 4. laterankoncil. Fokus ligger på klerkenes rolle og det professionelle kodeks, som de agerede under i deres embede. Ydermere gennemgås klerkenes betydning i konstruktion af kirken som proto-bureaukratisk organisation.

Tredje kapitel omhandler den engelske bureaukratisering, gennem en analyse af teksten *The Dialogue Concerning the Exchequer*, som skildrer kongens departement for skatteopkrævning. I første del vil departementets praktiske drift blive skitseret. I anden del forsøger vi at forklare indretningen af skatteforvaltningsprincipperne som et led i den bureaukratiske udviklingsproces.

I det fjerde og sidste kapitel opsummeres projektets undersøgelser, hvortil vi diskuterer resultaterne og vores måde at angribe problemstillingen.

1 Historiografi

Dette afsnits formål er kort at præsentere væsentlige bidrag til emnerne staten, skrift og middelalder historie med fokus på oprindelsen og tilblivelsen af de sekulære klerke.

1.1 Moore og den første Europæiske revolution:

R.I. Moore fokuserer i sin bog: *The First European Revolution – c. 970-1215*, på den rationaliserings proces der fandt sted i løbet af 11 og 12 århundrede, og den betydning det havde for den udvikling samfundsstrukturene i Europa undergik i den periode. Moore vælger at definere det som en revolution, på trods af at der ikke sker et skift i herskende klasse som følge af skiftet i strukturen.¹³ Alligevel vælger han at kalde det en revolution, fordi struktureringen af samfundet undergik gevaldige ændringer. Han betegner det med at der skete:

“(...)profound changes in the economic and political organization of the countryside, amounting to a permanent transformation in the division of labor, social relations, and the distribution of power and wealth” (Moore 2000: 2)

Pointen i Moores bog, er at dem der bliver centrale for magten kommer af den samme æt som tidligere. Revolution derimod sker i strukturene hvor ting som fx økonomi og familiestrukturer undergik fundamentale ændringer. For Moore at se sker der en restrukturering i sådan grad, at det er med til for alvor at skabe det Europa vi kender i dag.

Moores fokus ligger især på omstruktureringen i magtstrukturene i kirken og i den sekulære verden, og hvordan disse undergik en centralisering af magten. De essentielle pointer i hans bog er at kirken under den Gregorianske reform blev mere centraliseret og institutionaliseret, for at gøre op med det de så som dårskab i samfundet.¹⁴ De Gregorianske reformer gik til angreb på den nepotisme der havde eksisteret rundt omkring, samtidig med at de forsøgte at ensrette praksis af den romersk katolske kirke. Ifølge Moore kulminerer det i 1215 med det 4. Laterankoncil, hvor man for alvor så et program der lagde op til en centralisering og ensrettethed i kirken, mens der samtidig blev blæst til kamp mod dem den romersk katolske kirke definerede som kættere.¹⁵

I henhold til vores undersøgelses felt, så har Moore en række pointer der er brugbare. Moore argumenterer fx kraftigt for, at de gregorianske reformer var med til at omdanne kirken til at arbejde

¹³ Moore 2000: 3f

¹⁴ Ibid. 11f

¹⁵ Ibid. 194

med et nærmest stats lignende rammeværk.¹⁶ Dette mener han især kommer til udtryk med det 4. Lateranoncil:

“The decrees of Lateran in IV set forth a sweeping programme which drew upon and synthesized the intellectual, administrative and pastoral developments of the tumultuous century and a half since the Gregorian reforms” (Moore 2000: 174)

Ifølge Moore skal det 4. Laterankoncil ses som et udslag, af en lang reformationsproces inden for kirken, som ændrede det grundlag hvor på de gjorde deres virke. Dette retfærdiggør samtidig vores valg af kilde, idet det 4. Laterankoncil kan ses som kulminationen af netop denne proces. En proces hvor kirken ifølge Moore, havde som mål at skabe sin egen organisation fri fra sekulære forhold, som man så som en negativ indflydelse på kirkens virke.

Den sekulære verden, viser Moore, undergik også en lang række strukturændringer i den herskende klasse. Den gamle vasal kultur, var blevet til en anarkistisk kultur ifølge Moore, hvor aristokratiet mere eller mindre havde frit spil. Modsvaret på dette bliver ifølge Moore, at man som hos kirken centraliserede magten, hos den kongelige autoritet altså kongen. Dermed er det ikke sagt, som Moore også påpeger, at magten forsvinder hos aristokratiet, men den bliver i den grad indskrænket til at være på mindre hænder¹⁷. En af hovedårsagerne skal findes i at arvestrukturen ændrer sig radikalt. Hvor Vasal kulturen tidligere bestod af en arvetradition hvor den skulle deles ud mellem alle familie medlemmer, bliver den transformeret til at have universel arveret, hvor kun den førstefødte arver alle besiddelserne. Dette fører således til, at der kun kommer en slægtslinje, og på den måde mindskes aristokratiet voldsomt¹⁸. Grunden til at dette kommer så vidt, er fordi man ønsker at få jorden på mindre hænder, hvilke ikke kunne ske når alle i en aristokratisk familie skulle tilgodeses¹⁹.

I denne centralisering som sker, fokuserer Moore også på den rolle som klerkene kommer til at spille for processen i både kirke og de sekulære riger. I hans optik repræsenterede de en ny klasse, som ikke blev bundet sammen i blod, men derimod igennem en korpsånd defineret af deres fremgang til arbejdet²⁰. Moore argumenterer for, at disse var uundværlige for både kirken og de kongelige autoriteter, på grund af deres evner til at administrere institutionernes interesser²¹. Moore mener at der

¹⁶ Ibid. 174

¹⁷ Ibid. 65ff

¹⁸ Ibid. 66

¹⁹ Ibid. 65

²⁰ Ibid. 5f

²¹ Ibid. 145

kan ses et samlet ryk i Europa, idet at disse klerke havde de samme fremgangsmåder at arbejde på fordi de delte samme grundlag:

“Whoever they served, all shared education, values and experience, and moved easily between masters, and for the most part indifferently between secular and ecclesiastical” (Moore, 2000: 145)

Selvom man måske vil argumentere for at en klerk i et kanoniske embede og en i et verdslig har forskellige syn på verden, handler det i virkeligheden om at de har den samme tilgang til deres hverv. Nemlig det at de er professionelle embedsmænd.

Med Moores bog in mente kan man argumentere for at det er relevant at kigge på både kirken og den sekulære verden, på trods af deres forskelligheder. Idet at strukturerne begynder at bygge på en bureaukratisk kultur med professionelle embedsmænd, er det interessant at se på hvordan de påvirkede begge parter, og prøve at belyse den proces de gik igennem, og hvordan de organiserede sig selv. At Moore, om end kort, behandler både *Dialogue of the Exchequer* og det 4. Lateran koncil, vidner om at disse skal ses som vigtige kilder til at forstå denne kultur og de embedsmænd der stod bag denne.

1.2 James A. Brundage – The Medieval Origins of the Legal Profession

James A. Brundage tager i sin bog *The Medieval Origins of the Legal Profession* (2008) udgangspunkt i højmiddelalderens genkomst af det juridiske felt og dets udvikling. Brundages centrale emne er at indramme 1100- og 1200-tallets juristers professionalisme. I begyndelsen af 1100-tallet var universiteter endnu ikke et udbredt fænomen, mens 1200-tallets jurister var fagfolk, som havde opnået en professionalisme i den forstand at de var universitetstrænede jurister i *Ius Commune*²², havde bestået en decideret juridisk eksamen samt kunne fremvise et akademisk diplom som garant for deres viden og faglighed.²³ Det var denne samfundsgruppe, som blev et bærende element for det, Brundage kalder:

“... the social and intellectual revolution that began with the so-called renaissance of the twelfth century and continued to unfold well into the later Middle Ages.” (Brundage 2008: 2)

For Brundage er skabelsen af den juridiske profession i 1200-tallet grundlaget for den nytænkning, som Europa kom til at opleve op gennem middelalderen. Derfor er omdrejningspunktet for hans

²² *Ius commune* var et sæt lovprincipper, udviklet i sammenspil med kanonisk ret, som gjaldt universelt på kontinentet.

²³ Brundage 2008: 1f

arbejde at undersøge, hvem disse klerke var, hvordan de konstituerede sig i forhold til deres samtidig samt hvornår man kan hævde, at fuldt ud professionaliserede jurister eksisterede.²⁴

I alt skitserer Brundage 4 hovedtræk med hvilke juraens udvikling som et professionelt embede opstod: 1) den voksende skare af praktiserende, kvalificerede jurister, som var metodisk trænet i *Ius Commune*, 2) jurauniversiteternes eksamenscertificering af kommende jurister, 3) oprettelsen af domstole med kvalificerede dommere, som kunne vurdere komplekse juridiske argumenter, og 4) at disse domstole begyndte at indføre en kompliceret retsprocedure som krævede specialiseret hjælp til at gennemskue.²⁵

Brundage mener, at professionalisering skete gradvist fra 1100-tallet med genopdagelsen af romerretten i Bologna. I Europa var det i den tidlige middelalder de gejstlige klerke, som mest lignede en juridisk funktion, selvom de ikke var tilnærmelsesvis professionelle. Gejstligheden og den kanoniske ret var meget involveret i udformning af loven og institutionelle strukturer. Selvom det var klerkene, som overtog efter det romerske administrationsapparats opløsning i 600-tallet, var der dog langt fra tale om det sofistikerede juridiske system, som opstod i 1200-tallet.²⁶

Det var 1100-tallets klerke, som genoptog studiet af romerretten i et forsøg på at organisere den kanoniske ret, og de begyndte at danne specialiserede skoler som studerede Justinians lovkodeks.²⁷ Kort efter opstod det første universitet i Bologna, hvor man i 1140'erne studerede *Decretum Gratiani* som blev tekstsamlingen for den kirkelige ret både i skolerne og ved de kirkelige domstole. Gradvist begyndte den kanoniske lov at adskille sig fra teologien som en selvstændig disciplin. I sammenspil med romerretten udviklede det sig til *Ius Commune*, idet biskopper og paver forstod romerrettens analytiske værktøjer, koncepter og kategorier som brugbare principper til at organisere den kanoniske lov. Omvendt trænede sekulære klerke sig i at studere den kanoniske ret, da det gav jobmuligheder.²⁸ Trods variationer i den vestlige kristendoms praktisering, transcenderede denne lærdom den politiske grænse mellem konge- og fyrstedømmer. Derfor kunne en juridisk trænet klerk benytte sin viden i alle dele af Europa og besad dermed en mulighed for social og geografisk

²⁴ Ibid. 2f

²⁵ Ibid. 489

²⁶ Ibid. 73f

²⁷ Den østromerske kejser Justinian samlede omkring år 529 alle romerske love i dette værk.

²⁸ Brundage 2008: 75f

mobilitet. I takt med at de verdslige domstole bugte romerretsprincippet fra den kanoniske ret, blev det i stigende grad muligt for klerke at praktisere jura ved de verdslige domstole.²⁹

Det var meget få lærde, som i 1100-tallet praktiserede jura ved at give juridiske råd om handel, klagegang eller arbejde som forsvarer. Langt størstedelen af lærde i kanonisk ret og romerret underviste. Efter 1150 begyndte flere lærde i lov at optræde ved domstole, og efter *Decretum Gratiani* (1140) var nogle af disse i stand til at leve af deres juridiske viden som i forbindelse med retssager.³⁰ Fra 1175 begyndte kirken at organisere sig ved klerke som var trænet i de to love. De sekulære herskere og domstole benyttede fortsat lokal sædvaneret, men begyndte i stigende grad at optage den romersk-kanoniske lovprocedure.³¹

Juraens egentlige institutionalisering kom i stand ved universiteternes organisering omkring år 1200. Dette ser Brundage som et klart skridt mod en egentlig professionalisering, da universiteterne gjorde to af dens grundlæggende træk: den systematiske træning i romersk lov (som de tidligere private undervisere havde gjort) og dannelsen af et formelt juridisk undervisningscurriculum med et tilhørende eksamenssystem, som testede, om de studerendes juridiske kompetencer levede op til universitetets krav for uddannede jurister. Eksamensbevis gav en kollektiv anerkendelse af, at den studerende havde arbejdet seriøst med *Ius Commune*, samt et bevis for at de kunne anvende en specialiseret viden i praksis.³²

Brundage mener, at der skete et markant skift hen imod professionaliseringen af jurister i slutningen af det 12. århundrede. Professionalisering skal på den baggrund ikke defineres ud fra, hvorvidt man kan tjene nok penge på at praktisere jura til at kunne leve af det, sådan som ordet i daglig tale bliver anvendt i dag. Det er anakronistisk at bruge denne forståelse om klerkene i det 12. og 13. århundrede, da juristerne havde en hel anden opfattelse sig selv og deres embede. De omtalte sig selv som *Professio Avocatorum* og benyttede ord som *Ordo* (klasse), *Militia* (militær service, beskæftigelse), *Officium* (pligt, funktion) og *Corpus*. Selve ordet *Professio* blev slet ikke anvendt i en økonomisk betydning; det var snarere religiøst. Således blev munke og nonner også betegnet som *Professed*, når de aflagde deres klosterløfte. Tilsvarende betragtede klerkene dét at være *professionel* advokat

²⁹ Ibid. 4f

³⁰ Ibid. 488

³¹ Ibid. 489

³² Ibid.

som en form for religiøs forpligtigelse overfor nogle etisk funderede regler. På samme måde som i kirken var optagelsen i det juridiske samfund derfor også knyttet sammen med højtidelige ritualer og edsaflæggelse, der skulle understrege alvoren.

Brundage mener dertil, at juristerne tidligt blev meget bevidste om deres egen vigtighed og betydning for samfundet. Som den intellektuelle elite mente de, at de arbejdede for samfundets bedste, ved at beskytte det mod kaos. Af samme grund mente de at have krav på de samme rettigheder, som fx ridderen, der forsvarede riget mod fjender med sit sværd.³³ Dette var selvsagt en holdning, som man på ingen måde delte i aristokratiet.

Professionalismen slår først for alvor igennem i begyndelsen af 1230'erne da kirkelige og verdslige autoriteter begynder at begrænse retten til at kunne praktisere juridisk arbejde i deres domstole til lærde, som levede op til et sæt etiske retningslinjer. I de følgende årtier begyndte paver og biskopper, råd og kirkemøder at hæve standartkravene for, hvad en praktiserende jurist skulle kunne. De instituerede optagelseskrav foreskrev regulativer for juristers opførsel både indenfor og udenfor retten, og straffede dem, som ikke fulgte det nye kodeks ved at true med at fratage deres møderet for deres domstole.

”Profession” in this view means a skilled occupation in which practitioners agree to observe specific ethical standards in carrying out their work as a condition of entrance into practice. When they swore the admission oath, medieval advocates and protectors accepted both a legal and moral obligation.” (Brundage 2008: 491)

Derfor var de nyuddannede kirkelige jurister i 1200-tallet fuldt ud professionelle i en forstand deres forgængere ikke havde været. De verdslige retsinstanter fulgte hurtigt trop, og nutidens juridiske embedskodes ligger ikke langt fra 1200-tallets.³⁴

Derimod kan man ikke hævde, at 1100-tallets juralærde ville kunne genkende sig selv som professionelle, idet ingen domstole på dette tidspunkt krævede, at de påtog sig ansvaret for at følge et bestemt sæt etiske normer for at opnå møderet i retten. Derfor argumenterer Brundage for at 1100-tallets jurister mere kan betegne som ’proto-professionelle’.³⁵

³³ Ibid. 5 og 490

³⁴ Ibid. 490

³⁵ Ibid. 490f

1.3 Cheyette: Middelalderstaten, og problematikken i at definere denne

Selvom vores projekt ikke søger at definere udviklingen af den moderne stat, så er vores arbejde med middelalderlige klerke også indbefattet af den styreform, som de repræsenterede. Derfor er det relevant for os at prøve at definere, hvad formen var, for at kunne komme nærmere ind på den verden som klerkenes arbejde var en del af. Til dette formål benytter vi os af historikeren F. S. Cheyette.

I sin artikel *The Invention of the state*, fokuserer Cheyette på problematikken i at definere statsapparatet før den moderne retsstat. For ham at se har mange historikere formet deres teorier og billeder, ud fra en historisk attitude af egen tid³⁶. Problemet her, som Cheyette ser det, er at man hurtigt begynder at bruge begreber og definitioner fra en anden historisk tid, end den man undersøger. Man bruger altså historisk betingede begreber, hvor meningen er bundet af den tid, og det giver derfor ingen mening at bruge dem i en tid, hvor de ikke eksisterede³⁷. Eksempler her er ord som ”Public”, ”Private” og ”Central Power” er bundet af deres ophav, som tilhører det 19. århundrede, og derfor er de svært anvendelige når det gælder middelalderlige fænomener³⁸. Et af hans kardinalpunkter, er blandt andet hans kritik af Josef Strayer, når denne argumenterer for, at det der i middelalderen går forud for staten, er institutioner, som spiller samme rolle som staten³⁹. Problemet er, at det bliver et cirkulært argument, idet man bygger på idéer, der udspringer af ideen om staten. Cheyette kritiserer selve præmissen for, at der skulle eksisterer institutioner før, der kunne konstituere de samme funktioner som en stat, som vi kender den.

For Cheyette er det derfor nødvendigt, at vi bryder med det forestillings univers, som vi knytter til staten, for at kunne beskrive og definere hvad der lå før denne. Før statens verden ligger bl.a. den verden, som klerkene arbejdede i. Til at definere forestillingsuniverset har Cheyette defineret 5 kategorier, som han mener, er de begreber man oftest skelner mellem i den moderne stats forestillingsverden: *office/person*, *the rule of law/the rule of man*, *public/private*, *authoritative/nonauthoritative* og *artifive/natural*⁴⁰. Det er således disse, man må tænke bort fra, hvis man vil forsøge at definere hvad der lå i middelalderen, uden at blive fanget i den moderne stats forestillin-

³⁶ Cheyette 1978: 146

³⁷ ibid

³⁸ ibid

³⁹ Ibid. 146ff

⁴⁰ Ibid. 149

ger. Ideen er netop at starte fra bunden af, og se i hvilken kultur der blev skabt omkring denne centralisering og hvordan klerkene arbejdede inden for denne. Hvis man blot vælger at se deres funktion, og hvordan systemet fungerer, ud fra nutidens parametre, så kan og vil det gå galt. Det gælder altså om at definere hvordan magtens kultur var i deres verden, og hvordan der blev opereret indenfor denne kulturs rammer.

1.3.1 Cheyette: Skriftens som diskursivt middel

I vores undersøgelse af kirken som proto-bureaukratisk institution forud for staten, vil vi holde os til Cheyettes udsagn om at staten som idé ikke har eksisteret som noget, samfundet bevidst har arbejdet sig hen imod. Selvom staten naturligvis ikke opstod ved en tilfældighed, så har der ikke eksisteret en drivende kraft, hvis eneste formål var at fremavle staten. Cheyette fraskriver dermed historikere som Heinrich Mitteis og Joseph hypotese om at statens idé altid har eksisteret i mere eller mindre udviklet grad. Cheyette mener derimod, at man for at studere det, der gik forud for statens opståen, må vi transcendere vores nationalstatsværdiladede begreber, hvorved vi definerer staten gennem en dikotomi mellem privat og offentlig og stille det historiske spørgsmål: hvornår begyndte staten?⁴¹

Konklusioner som middelalderlige lærde nåede, ville ikke kunne findes i antikken, og middelalderen blev efter genopdagelsen af antikkens skrifter heller ikke en reproduktion af den græske *polis* eller den romerske *res publica*. Derimod blev Aristoteles og romerretten i middelalderen påført en allerede eksisterende samfundsorden og et samfund, som havde ændret sig radikalt siden antikken⁴².

Dette argumenterer han for, ved at pege på, at Strayers argument bidder sig selv i halen: "the modern state was created by institutions which themselves conceptually presupposed the nature of the modern state". Institutioner kan altså ikke være starten på statens begyndelse da institutioner i selve sin essens befinder sig i den moderne stats politiske kultur. Strayer formår altså ikke at transcendere nutidens forestillingsverden⁴³. Selv ikke Weber skulle således ikke have formået at transcendere den moderne forestillingsverden fuldt ud i sin sociologiske analyse af samfundsformer⁴⁴. Det har også været svært for andre videnskaber som retsantropologi, politisk antropologi og retsfilosofi at beskrive før-retslige samfundsindivider uden at gøre dem lovløse, og det er det samme problem,

⁴¹ Ibid. 146

⁴² Ibid. 145

⁴³ Ibid. 147

⁴⁴ Ibid. 148

som udfordrer historikere, som søger at nå til statens historiske rødder: er det muligt at finde frem til hvad der var før staten? Før der var lov og ret var der så noget lignende eller er et ikke-statsligt Europa en umulig fremstilling i den moderne forestillingsverden?⁴⁵. Samfundet i det 10. og 11. århundrede adskiller sig på to måder fra det: ét, ved at det beroede på en mundtlig kultur, og to, at den ikke indebar diskursen om den moderne stats forestillingsverden.

Når vi griber fat i kirken som prototype for rationaliseringsprocessen og forvaltning er det derfor med henblik på at forstå hvorfra udviklingen har sine rødder, finde frem til hvad der lå før staten ⁴⁶. Vi vil endvidere følge i Cheyettes fodspor ved at knytte problematikken bag investiturstriden samt reformpavernes politik til denne. Men hvor Cheyette fokuserer på Dictatus Papae (1075) som belysende kilde, vil vi pege på laterankoncilerne som bedre illustrerende for denne proces og derfor benytte disse. Vi vil især ligge vægt på det 4. laterankoncil i Rom i 1215. Cheyette argumenterer for at det var ved opbygningen af kirken som institution med udgangspunkt i de gregorianske reformer, at befolkningen begyndte at se embeder og ejendom som noget, der kunne være upersonligt og abstrakt, fordi det kom fra et sæt upersonlige og abstrakte regler ⁴⁷. Vi vil derfor kort redegøre for denne udvikling med udgangspunkt i Cheyette.

Cheyette argumenterer som sagt for, at det var igennem investiturstriden, at kirken som politisk tog form, bl.a. ved at se til Gregor den 7.s reformpolitik. I Dictatus Papae fremgår 27 punkter om pavenes magt og rettigheder, som illustrerer pavedømmets ambition om at cementere sin magt som den øverste, kristne autoritet.⁴⁸ Ved at gøre pavestolen højerestående end verdsligheden, forsøger man at bruge antikkens 1000 år gamle skriftkultur til at retfærdiggøre pavesædets overherredømme. Udgangspunktet for opbygningen af kirken som institution ved de gregorianske reformer var, at befolkningen skulle se det kirkelige embede og dens ejendom som noget upersonligt og abstrakt, netop fordi det kom fra et sæt højere regler.⁴⁹ Cheyette fremhæver et brev, hvori Pave Gregor opremser en udtalelse fra St. Cyprian i antikken som skal bruges til at legitimere kirkens magt bekræftet i det skrevne ord:

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid. 170

⁴⁸ Ibid. 164

⁴⁹ Ibid. 170

”Scire debes creatorem tuum dixisse: Ego sum veritas, non autem usus vel consuetudo.” [You ought to know that your creator said: ”I am the truth” not ”usage” or ”custom”]” (Cheyette 1978: 170)

Med udbredelsen af de gejstlige sæder som ’embeder’ ændrede kirken sig mod en politisk institution, og dikotomien mellem offentlig og privat begyndte at tage form. På denne måde argumenterer Cheyette at lov og stat fra starten har været brugt til at bekæmpe sædvaner og traditioner. Med udtalelser som ovenover, kunne de gregorianske reformer henvise til en tradition som transcenderede menneskelig hukommelse, antikkens skrift bevarende regler og love⁵⁰. Men processen gled ikke gnidningsløst, der var både sekulære og kirkelige klerke som ikke var trygge ved at det skriftlige ord skulle afgøre ret fra forkert frem for sædvane og status.⁵¹

Kigger man overordnet på strukturen i det middelalderlige samfund, vil den se primitiv ud i dens struktur for nutidens vesteuropæer. Cheyette mener dog mere, at der er tale om det, han kalder *Non Litterate*⁵². Grunden til det skal ses sådan, var at de havde strukturer og organisationer, men disse baserede sig på orale traditioner⁵³. Skriftsproget var ikke udbredt, men en luksus forbeholdt de få. Dette betød, ifølge Cheyette, at det var umuligt at udtrykke ideer og idealer om staten, da man ikke havde et udbredt skriftsprog, således at man ikke kunne distribuere diskursive ideer⁵⁴.

I den tidlige middelalder var samfundets systemer og regelsæt, bundet op på en oral tradition, og det havde stor betydning for den måde det fungerede på. Idet, den orale kultur ikke havde et skriftligt sprog til at udtrykke abstrakte tanker, måtte man nødvendigvis forholde sig til hukommelsen for at sikre overlevering af regler og historier til de næste generationer⁵⁵. I løbet af den proces, hvor man genfandt skriftkulturen, var man på vej til at blive i stand til at udtrykke nye tanker om administration og styre. I stedet for legitimitet gennem personligt islæt, kunne man udtrykke abstrakte tanker om administration og styreform. Det var især klerkene, som kom til at stå for de skriftlige udformninger som bar præg af deres tankegang. Det er derfor relevant at huske på dette, når man skal arbejde med klerkene, idet skriftsproget var essentielt i deres virke og måde at tænke på. Samtidig kan

⁵⁰ ibid

⁵¹ ibid

⁵² Ibid. 150

⁵³ ibid

⁵⁴ Ibid. 151

⁵⁵ Ibid. 157

dette værktøj hjælpe til at forstå, hvordan de opererede i forhold til udviklingen af den nye styreform, som de var med til at definere hvordan opbygningen blev i praksis.

Den manglende arbitrære tilgang betød således, at forholdene i forhold til magtbalance beroede sig på det personlige. Derfor måtte en fyrste kunne legitimere sig selv ved sin personlighed (dvs. Ære og troværdighed). Samtidig betød hukommelsen at monarkerne, modsat i et administrativt skattesystem og retsvæsen, måtte forlige sig på de overleverede traditioner til at styre sin magtbase. Samfundet var altså i den i starten af det 11. århundrede bundet sammen i interpersonelle relationer og traditioner, hvor handling talte⁵⁶. Dog må man ifølge Cheyette ikke tro, at dette ikke var en kompleks sammensætning, idet det ofte kan være noget af en manøvre at skulle agere pga. den menneskelige kompleksitet, med eller uden skriftlige regler.

1.4 Staten i et de-naturaliserende perspektiv

Den franske sociolog Pierre Bourdieu (1930-2002) har gennem sine studier arbejdet med at analysere staten sociologisk-historisk. Han samlede aldrig sin statsanalyse til en decideret teori eller et klart afgrænset studie, men giver os i stedet et sæt metodologiske refleksioner som har til formål at de-naturalisere staten. Således undgår vi en ukritisk overtagelse af de allerede eksisterende forestillinger derom.⁵⁷ Vores gennemgang og brug af Bourdieu i opgaven beror derfor hovedsageligt på hans forelæsning *I statens ånd, Det bureaukratiske felts opkomst og struktur*⁵⁸ samt Hansen & Hammerslevs artikel fra 2010 *Bourdieu og staten*. Disse sammenfatter Bourdieus analyser af statens opkomst sammen med udøvelsen af dets symbolske voldsmonopol.⁵⁹ Bourdieu interesserer sig for statens *negative sociologi*, hvilket vil sige, at han ønsker at behandle staten som et forskningsobjekt, der ikke defineres positivt. Derimod må vi sætte spørgsmålstegn ved staten som institution, dens aktører, funktioner etc. Dette er også hans kritik af de gængse statsteorier, som han mener i virkeligheden konstruerer staten fremfor analyserer den. Bourdieu undersøger statens eksistens og karakteriserer denne som ”en kollektiv illusion, men en velfunderet illusion med meget reelle effekter”.⁶⁰ ’Staten’ er for Bourdieu både beskrivende i forhold til de forskellige regelproducerende organer som *virkelige* i deres arbejde (så som institutioner), men også som *foreskrivende*, idet befolkningen

⁵⁶ Ibid. 161

⁵⁷ Hansen & Hammerslev 2010: 11f

⁵⁸ Bourdieu 1997

⁵⁹ Hansen & Hammerslev 2010: 12

⁶⁰ Ibid. 13

tror på dens eksistens og formålet med dens virke.⁶¹ Bourdieus arbejde ligger i forlængelse Max Webers klassiske teori om de forskellige former for herredømme og deres legitimitet, men udvider statens legitime brug af fysisk voldsmonopol til at inkludere det legitime brug af det *symbolske voldsmonopol*. Dermed adskiller Bourdieus sig fra de gængse statsdannelsesteoretikere som opererer med analysemodeller af staten som et simpelt tvangsorgan.⁶²

Staten kan monopolisere og udøve den symbolske vold fordi den består af en *dobbelt-eksistens*. Dette betyder, at den både optræder i en *objektiv form* i kraft af bestemte strukturer og mekanismer i samfundet, og i en *subjektiv form* i kraft af mentale strukturer og begrebsverdener i dens subjekters bevidsthed, de *mentale forståelseskategorier*. Til trods for at staten i sig selv ikke eksisterer, findes der en række felter områder som handler på statens vegne. Af disse er det bureaukratiske felt det mest fremtrædende.⁶³

Staten fremstår som en selvfølge – noget naturgivent der ikke kan stilles spørgsmålstejn ved hvilket er resultatet af en lang række institueringshandlinger fra statens side, som slører for befolkningen at staten *selv* er en institueret institution.⁶⁴ Statens selvfølge er altså et resultat af en overensstemmelse mellem de *mentale forståelseskategorier* (måden hvorpå vi opfatter sociale såvel som fysiske strukturer i verden), og *objektive sociale forhold*. Dermed eksisterer staten ikke alene som noget ude i verden (i form af institutioner), men også mentalt i individernes bevidsthed og forståelsesunivers, som bliver institueret og reproduceret gennem skolegang og sociale erfaringer. Statens symbolske voldsmonopol består således i at påtvinge befolkningen sin tankegang.⁶⁵

For at forstå hvordan der skabes fælles forståelseskategorier til trods for sociale og geografiske afstande, må man derfor undersøge statens evne til at producere og implementere de mentale forståelseskategorier i befolkningen. Af denne grund fremhæver Bourdieu behovet for en historisk fremstilling af statens instituering, da historien er den eneste måde, hvormed det er muligt at bryde med statens eget tankesæt. Derfor skal statens opkomst undersøges via de konflikter og konfrontationer,

⁶¹ Ibid.

⁶² Dette glæder statsteoretikere som Max Weber, Charles Tilly, Norbert Elias, samt den marxistiske teoris analysemodeller. Bourdieu 1997: 104

⁶³ Hansen & Hammerslev 2010: 13

⁶⁴ Bourdieu 1997: 104; 107

⁶⁵ Hansen & Hammerslev 2010: 14

som lå til grund for institueringen.⁶⁶ Bourdieu understreger dog at historiseringen skal benyttes som undersøgelsesværktøj, og ikke til ren beskrivelse. Forskeren opgave er at bryde med de socialt førkonstruerede forståelseskategorier af forskningsobjektet, således at det ikke er de sociale agenter selvforståelse som reproduceres. Dette gælder også for historikerens egne forståelseskategorier, som han/hun måtte have fra forskningstraditionen. Disses betingelser skal dog ikke ignoreres, da de netop er dét, som skal analyseres.⁶⁷ Bourdieu er derfor interesseret i en historisk fremstilling af statens instituering for at finde frem til, hvem der gennem tiden har fermbragt idéen om staten, og hvem der har haft interesse i dens instituering. Lige så vigtig er det at holde et *relationelt fokus*, således at teorier, agenter, positioner, institutioner osv. sættes i relation til hinanden, for at spore de objektive samt de internaliserede subjektive strukturer der ligger skjult.⁶⁸ *Reproduktionsstrategier* er et andet centralt fokus for Bourdieu i hans sociologiske analyse om staten. Disse er ikke hverken bevidste eller formålsrettede, men nærmere diverse former for *observerbare praksisser* medieret via habitus som reproducerer betingelserne for sin eksistens. Denne reproduktion styrker kapitalerne.⁶⁹ En analyse af statens opståen er derfor en analyse af de processer der er med til at skabe de fælles mentale forståelseskategorier.

1.4.1 Kapitalformernes koncentration

Bourdieu ser statens opståen som et resultat af en proces, hvor forskellige *kapitalformer* blev koncentreret og akkumuleret. Kapitalkoncentrationen kan være baseret på fysisk magt (udøvelsen af tvang som fx militær og politi), men kan også være koncentrationen af en økonomisk-, kulturel-, religiøs- eller en videnskapital, hvilket udgør den *symbolske kapital*, som ikke består af et bestemt fysisk objekt, men som en social relation.⁷⁰ Det er koncentrationen af disse kapitalformer, som gør staten i stand til at instituere sig selv som et socialt element og agere 'meta- eller statskapital', hvilket gør at den kan udøve magt over de øvrige kapitalformer og deres reproduktion. Koncentrationen af kapitaler sker samtidig med konstruktionen af de tilsvarende felter, hvor der kæmpes om kapitalformerne. Derfor foregår statens konstruktion samtidig med *magtens felt*, hvor samfundets interes-

⁶⁶ Bourdieu 1997: 104f

⁶⁷ Hansen & Hammerslev 2010: 15f

⁶⁸ Ibid. 16

⁶⁹ Ibid. 20

⁷⁰ Ibid: 16

segrupper kæmper om metakapitalen. I et samfund kan de forskellige kapitalkoncentreringsprocesser fx være hærstyrken, retsvæsenet eller skattevæsenet, som alle er indbyrdes afhængige.⁷¹

Bourdieu ser samtidig kapitalkoncentrationsprocessen som led i en *affeudaliseringsproces*⁷² og institutioneringen af kongemagten som det første forsøg på at monopolisere den symbolske kapital. Den symbolske kapital kunne hæve kongen over andre adeliges interne kampe, og gjorde ham til mægler og dommer. Herefter danner den symbolske forskel grundlaget for andre former for kapitalkoncentrationer og akkumulation: eksempelvis informationskapital, idet kongen bliver et medium adelen kommunikerer gennem; økonomisk kapital pga. skatteopkrævning; social og symbolsk kapital som bliver monopoliseret gennem hoffet. Det er derfor centralt for statens opståen at man igennem kongen kunne skabe sin legitimitet, dvs. fastholde befolkningens tro på, at han som konge havde retten til fx at opkræve skatter.⁷³ Deri ligger den symbolske magt.

Bourdieu undersøger de forskellige felters indbyrdes styrkeforhold via *magtens felt*. Magtens felt er metakapitalen som kontrollerer alle andre kapitalformer, kampen derom gælder kontrollen over staten og dens ressourcer.⁷⁴ Statens opkomst sker samtidig med at magtfeltet uddifferentieres, det er derfor centralt at undersøge uddifferentieringen hvorledes autonome felter opstår gennem historiske forankring. I den tidlige middelalder var der ikke stor forskel på kongens råd og magtfeltet, der virkede som en kamp mellem centrale adelige og kongens embedsmænd. Gradvist uddifferentieres feltet først til at omfatte større dele af adelen koncentreret omkring hoffet, så til biskopper, klerke og riddere og endnu senere jurister, parlamentarikere og erhvervs- og finansfolk.⁷⁵ Kongen måtte derfor evne både at være med i spillet og samtidig fremstå som en neutral person, hævet over spillet, for at bevare sin position.

1.4.2 Kongens akkumulation af den symbolske kapital og affeudaliseringsprocessen

Bourdieu foreslår derfor, at man tænker staten som en bank, der kan handle med symbolsk kapital.⁷⁶ Alle former for kapital kan konstituere sig som symbolsk kapital, da de kan opfattes af individer (sociale agenter), som har de nødvendige forståelseskategorier til at gen- og anerkende deres værdi.

⁷¹ Bourdieu 1997: 107

⁷² Hansen & Hammerslev 2010: 16

⁷³ Ibid. 20

⁷⁴ Ibid. 21

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Bourdieu 1997: 121

Den symbolske kapital stiller dermed betingelsen for at andre kapitaler kan bestå over længere tid. Det er den form en kapital antager, når den opfattes på basis af nogle mentale forståelseskategorier, der udgør opdelinger og dikotomier, som er indlejret i den pågældende kapital's fordelingsstruktur, fx rig/fattig, stærk/svag.⁷⁷

Bourdieu ser koncentrationen af den økonomiske som kapital en grundlæggende markering af transformationen af den dynastiske stats omdannelse til den ”upersonlige stat”. Overgangen fra den dynastiske til den bureaukratiske kongemagt er tydelig ved koncentrationen af den økonomisk kapital som er knyttet til indførelsen af skatteopkrævning. Dette sker samtidig med at det økonomiske felt samles til en enhed gennem udarbejdelsen af et nationalt marked, ved en gradvis proces af standardisering af møntfod og skatteindkrævninger. I den dynastiske stat anvendes skatteindtægterne til feudal brug, dvs. de bortskænkes som gaver og donationer for at sikre, at fyrstens status anerkendes af potentielle konkurrenter. I det bureaukratiske skattesystem anvendes skatten på ”offentlige udgifter”.⁷⁸ Statens eller kongens skatteopkrævninger er universelle og gælder alle dens subjekter til forskel fra feudalherrens opkrævninger som kun gælder dem som står direkte i forbindelse til ham. Gradvist indførtes derfor en specifik økonomisk logik baseret på denne *skatteopkrævning uden godtgørelse* og på en *redistribuering* som det grundlæggende princip bag transformationen af den økonomiske kapital til den symbolske kapital, hvilken hovedsagelig er koncentreret om kongens person.⁷⁹ Selve institueringen af skatten beskriver Bourdieu som en: ”(...)indre krig ført af statens agenter imod de skattepligtige undersåtter.”(Bourdieu 1997: 109) idet skatten i første omgang blev indført mod folkets vilje. Den kommer altså til at stå i et *cirkulært årssagsforhold* til opretholdelsen af de væbnede styrker som uundværligt for at skulle forsvare landets territorium. Dermed legitimeredes skatter og afgifter samt muligheden for at kunne gennemtvinge en fordeling.⁸⁰ Ved skatteopkrævningerne sørgede kongen for at placere en række embedsmænd mellem ham selv og folket, således at han dels kunne fremstå som almenvellets garant og dels opkræve skatter, hvad der ellers ansås for illegitimt.⁸¹ De instanser, der opkrævede skatten, måtte ikke misbruge deres embede til egen fordel. Forvaltning såsom regnskabsførelse, arkivering og skøn, sagsakter, kontrol af dokumenter mm. skulle legitimes og derfor skulle staten eller kongens embedsmænd identificeres ved at

⁷⁷ Ibid. 114f

⁷⁸ Ibid. 109

⁷⁹ Ibid. 108

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Hansen & Hammerslev 2010: 21

bære *magtens dragt*, da de har bemyndigelse i *magtens navn*. Derfor er det vigtigt at den almindelige befolkning kan genkende kongen eller statens symboler.⁸²

Retten til at udnævne er også et aspekt, som fremgår af staten/kongens monopolisering af det symbolske kapital. Det har også et element af affeudaliseringsproces, da der brydes med slægtskabsbåndenes sociale reproduktion, når de bliver underlagt statslige institutioner. Med kongemagtens gradvist tiltagende ret til at tildele adelstitler, bliver de ”naturlige” adler truet på deres legitimitet. Adelstitlen undergik gradvist en transformation til at blive udnævnt af kongen og fik dermed ikke længere legitimitet i kraft af feudal ære alene.⁸³ Udnævnelser er *officielle handlinger eller diskurser* som er vigtige på det symbolske plan, når en autoriseret person handler på vegne af kongen/staten i kraft af at være udnævnt af kongen/staten.⁸⁴ Dermed bevæger den symbolske kapital sig fra alene at være baseret på en kollektiv anerkendelse til at basere sig på en bureaukratiseret *objektiv symbolsk kapital*, dvs. systematisk organiseret, fordelt og forsikret.⁸⁵ Staten tager på en lang række områder monopol på at fordele positive og negative titler, men står samtidig garant for disse. Derfor er en tvivl overfor titlernes legitimitet, en tvivl overfor staten selv.⁸⁶ At kongen kan konstituere en central *nominerings og udnævnelsesinstans* bliver muliggjort gennem især den juridiske kapitalers koncentration.⁸⁷

Andre kapitalkoncentreringer som medførte institutionaliseringen af staten og kongemagt var koncentrationen af *informations-* og *videnskapital* hvilket sker dels ved en udarbejdelse af nationalregnskaber, kort, skriftelige arkiver samt indsamling af statistik. Dette gør det muligt for statens aktører at konstruere et objektivt samfundssyn. Fordi kapitalen som tidligere nævnt består af sociale relationer, må koncentrationen af viden- og informationskapital ikke alene ses som *indsamling af viden*, men også som *udbredelsen af viden og forståelseskategorier*. Statens evne til at reproducere og gennemsætte sit forståelsesunivers er dens vigtigste middel i dens egen instituering, i første omgang via den tidligere omtalte standardisering.⁸⁸

⁸² Bourdieu 1997: 110f

⁸³ Ibid. 119

⁸⁴ Bourdieu 1997: 121

⁸⁵ Ibid. 120

⁸⁶ Hansen & Hammerslev 2010: 19

⁸⁷ Bourdieu 1997: 118

⁸⁸ Hansen & Hammerslev 2010: 17

1.4.3 Det bureaukratiske felts opståen og den juridiske kapitalens betydning:

Det bureaukratiske felts opståen og den juridiske kapitalens koncentration ser Bourdieu som et bærende element i bevægelsen væk fra feudalsamfundet hen mod statens udvikling. Et centralt aspekt er juraens og bureaukratiets udbredelse af universelle og ensrettede regler inden for kongens eller statens territorium. Processen af den juridiske kapitalens koncentration sker samtidig med en differentieringsproces, som fører til fremkomsten af det juridiske felt, hvor det juridiske korps organiseres og hierarkiseres.⁸⁹ Overensstemmelsen mellem regler og procedurer følger en gradvis udskiftning af dommerstanden og det administrative personale, således at lokale statsdannede jurister udkonkurrerer lokale autoriteter. Staten formår at gøre sig selv til øverste autoritet i bureaukratiet ved at sørge for at de lokale autoriteter underlægger sig kongens, idet staten eller kongen gennem udviklingen af appellsystemet kan træffe den endelige domsafgørelse. Dette tvinger lokale domstole til at rette sig ind efter kongens, og overensstemmelsen mellem regler, fortolkninger og procedurer udgør et ex. på statens akkumulering og monopolisering af symbolsk kapital.⁹⁰ Den juridiske kapital fungerer altså som en *objektiveret og kodificeret* symbolsk kapital, som gennem kongens domstole skaber et juridisk apparat. Dermed bliver appelproceduren kongens vigtigste redskab i koncentrationsprocessen.⁹¹

For at forstå det symbolske rums struktur og tilblivelse må man også se på systemet af de sociale agenter som skaber det symbolske rum, og de positioner som de indtager. I forhold til staten vil det symbolske rum være effekten af dét, som netop gøres universelt. Ved at instituere staten og skabe en statsdiskurs, har de sociale agenter - især juristerne - skabt sig selv som en *statsadel*. Ved at analysere det juridiske felts struktur, det "bureaukratiske mikrokosmos" ville man kunne forstå, at de som sociale agenter havde en interesse i at give staten en specifik fremstilling af at varetage universelle interesser. Dermed skabes diskursen om offentlig administration og orden og gennem dette selvstændiggøres statens fornuft i forhold til feudalsamfundets fornuft. Der sker en udviklingsproces ved først at opfinde "kongens hus", så "det offentlige", til republikken som en instans der transcenderer de enkelte individer.⁹² Juristerne og kongen stod for de samme interesser, da det var juristerne, som skabte og legitimerede det bureaukratiske styre, mens kongen præsenterede idéerne for

⁸⁹ Bourdieu 1997: 117

⁹⁰ Hansen & Hammerslev 2010: 17

⁹¹ Bourdieu 1997: 116f

⁹² *Ibid.* 130

befolkningen som det almenes interesse, og som en formel figur der sikrer alles sikkerhed og retfærdighed.

1.5 Clanchy og fokus på England

Clanchys tilgang til den historiske udvikling bag rationaliseringsprocessen er mentalitetshistorisk. Fokus er på den engelske befolknings mentalitetshistoriske udvikling mellem skrift og tale. Han behandler flere aspekter af det skriftlige og ikkeskriftlige materiale fra England i perioden 1066-1307 i hans værk *From Memory to Written Record*. Dette værk drejer sig overordnet om udviklingen af den litterære mentalitet ved at vise hvordan bevisførelsen gik fra mundtlige beviser til skriftlige. Han søger at skildre større ændringer i kulturen omkring skriften i England i den omtalte periode og gør dette både ved at vise den generelle udvikling i Vesteuropa og de særegne træk i England. Dette gøres ved at en lang række af dokumenter, både skriftlige og ikke skriftlige, benyttes med den baggrund, at tidligere forskere har anset dem som skelsættende eller generelle for den skriftlige kultur. Området og tids afgrænsningen er valgt pga. følgende:

- Den fusion af engelsk, fransk og latinsk kultur der, ifølge Clanchy, skabte en ensartet skriftligkultur.⁹³
- De store undersøgelser(Domesday Book og undersøgelserne af Edward I i 1279), samt andre skrifter fra en centraliseret monarkisk magt og fra aktører omkring denne magt.⁹⁴
- En stor mængde af materiale efterladt af gejstlig og verdslig kommunikation, aftaler og dekretter, som følge af behovet for at kunne vise skriftlig bevis ved kongens domstole.⁹⁵

Med andre ord sker der, ifølge Clanchy, en helt speciel udvikling i det engelske kongerige fra normannernes invasion til slutningen af det trettende århundrede. Clanchy skildrer denne udvikling via en lang række citater og kildefortolkninger, som han bruger til at vise denne udvikling. Clanchys mål med værket er at genskabe lidt af det der tabtes med væksten af brug af skriftsproget, samt hvad datidens samfund fik ud af fremkomsten af samme.

Dette indfrier han i værkets to dele:⁹⁶

- The Making of Records

⁹³ Clancy 1979: 5

⁹⁴ Ibid. 6

⁹⁵ Ibid. 7

⁹⁶ Ibid. 2

- The Literate Mentalitety

Vi vil herunder præsentere første del, da den kan bidrage med baggrundshistorie for de forskellige folk og klasser i England i vores periode.

Første del handler om tilblivelsen af optegnelser gennem perioden for derigennem at vise hvorledes brugen af optegnelser bredte sig i samfundet. Samtidigt gøres der op med mængder af, hvad Clanchy anser som, fejlforståelser af forskellige begivenheders betydning. Eksempelvis argumenterer Clanchy for at *The Domesday Book* betydning er overvurderet af mange historikere – også dem i middelalderen. Dette gøres på grundlag af at Clanchy finder forbavsende få referencer til at *Domesday* er brugt i retssager eller lign. frem til den anden halvdel af det 13. århundrede⁹⁷. Herigennem tolker Clanchy at normannernes England, om end de kunne producere lister m.m., ikke havde et bureaukratisk apparat, der kunne handle på baggrund af de store registreringer fra *Domesday*.

Et andet eksempel, som Clanchy fortolker, er historien om jarlen af Warenne og hans dragne sværd:

“The king disturbed some of the great men of the land through his judges wanting to know by what warrant[quo warrant] they held their lands, [...] Asked by what right he [jarlen af Warenne] held, he produced in their midst an ancient and rusty sword and said: ‘Look at this, my lords, this is my warrant! For my ancestors came with William the Bastard and conquered their lands with the sword[...].’” (Clanchy 1979: 21)

Hvor engelske historikere godt 50 år før havde afskrevet historien som en ubrugelig fiktiv myte, tolker Clanchy gennem sagnets popularitet den holdning, der ligger bag myten: at fysiske objekter var dokumenter, der kunne vise retten til land. På tidspunktet, hvor myten skulle være foregået og i den konkrete kontekst er den højest utroværdig – Edwards I’s dommere ville aldrig have godtaget sværdet som bevis for retten til land. Dette var en holdning, der var ved at forsvinde under Edward I, men under normannerne og i tiden umiddelbart derefter var det naturligt at have et fysisk symbol for indgåede aftaler. Clanchy bruger derfor historien om jarlen og hans sværd til at vise, hvorledes skriften og brugen af segl havde fortrængt symboler som retslige objekter i England.

Clanchy viser i sin bog, hvorledes den større brug af skriftlige dokumenter ændrede England. Han fokuserer ikke blot på at vise denne ændring i de øvre elitære samfundslag, men også hvorledes skriften påvirkede bonden/liveggen. Clanchy viser, hvor dybt udviklingen af kendskabet til og behovet for at kunne forholde sig til skriftsproget var blandt de laveste i samfundet giver:

⁹⁷ Ibid. 19

”In Henry II’s reign his chief justiciar, Richard de Lucy, had smiled contemptuously when Gilbert de Balliol had mentioned a seal, saying: ‘It was not formerly the custom for every petty knight to have a seal, which befits only kings and important people’. Yet a century later not only knights, but some of the smallest property-owners had seals. So far from opposing this development, the statute of Exeter of 1285 actually required ‘bondsmen’ to have seals to authenticate their written evidence, when they serve don inquests for which there were insufficient freemen.” (Clanchy 1979: 36)

Dette eksempel viser hvordan skriften udviklede sig i England. Det vigtige er ikke, hvorvidt indehaverne af segl rent faktisk kunne læse og skrive, men at ejerne af segl selv mente, at han kunne bruge og forstå dokumenter, selv hvis dette var en overdrivelse og ikke realiteten. Dermed mener Clanchy, at udviklingen i at huske med orale teknikker til skriftlige kilder i slutningen af det 13. århundrede var så langt fremme, at størstedelen af samfundet benyttede skriftlige kilder.

Clanchy kommer ind på en lang række af det, der gjorde denne udvikling mulig, både med henblik på materialer, teknikker m.m. og følger og skildrer dette i perioden.

Clanchys forskning er med til at gøre, at han tilslutter sig, at England ikke alene er unik i denne periode pga. den store mængde af kilder der stadig eksisterer, men også fordi alt tyder på, at England generelt producerede langt flere skrifter end de andre monarkier i Vesteuropa. Clanchys giver en mulig forklaring på denne forskel fra England til kontinentet:

”It is possible that Englishmen became exceptionally conscious of records as a direct consequence of the Norman Conquest.”(Clanchy 1979: 7)

Clanchy mener, at den hårde punktlighed, som Normanniske og Angevinske embedsmænd lagde for dagen, gjorde at både de gejstlige og lægmænd blev nødt til at holde egne optegnelser. Dette er også hans forklaring på, hvorfor en større mængde af pavelige dekretter til England er bevaret frem til i dag.

Til trods for at hele Clanchys værk omhandler det engelske samfunds overgang fra mundtlig til skriftlig dokumentation, undlader han at betragte det ikke-skriftlige samfund som mindre civiliseret. Clanchy tager afstand fra den position, at niveauet af en civilisation kan vurderes ud fra dens brug af skriftligt materiale:

”Writing gives the historian his materials and it is consequently understandable that he has tended to see it as a measure of progress. Furthermore, literate techniques are so necessary to twentieth-century western society, and education in them so fundamental a part of the modern individual’s experience that it is difficult to avoid assuming that literacy is an essential mark of civilization. By contrast, anthropological studies of non-literate societies in the third world and sociological studies of deprived urban proletariats in the west both suggest that literacy in itself is primarily a technology.”(Clanchy 1979: 7)

Ifølge Clanchy er værket et produkt af sin tid og af de skiftende interesser. Han anerkender, at der forud for hans værk ligger et væld af studier af historiske undersøgelser af både historikere og andre fags forskere. Blandt andet anerkender Clanchy, at hans værk har afsæt i H.J. Chaytor's *From Script to Print* fra 1945.

Via en lang række kilder, kombineret med et afsæt i andre forskeres forskelligartede fokus på enkelte dele af de engelske kilder og dette metodiske afsæt beskriver Clanchy, hvorledes det engelske riges borgere benyttede skriftsproget fra 1066 til 1307. Dermed er *From Memory to Written Record* et vigtigt værk i forbindelse med vores projekt, i det at det beskæftiger sig med skriftsproget, dets betydning for befolkningen i England i perioden 1066-1307 og udviklingen af mentaliteten blandt de der benyttede skriftsproget.

2 Bureaukratisering af den romersk-katolske kirke

2.1 Den nye gejstlige mentalitet

Den tysk-romerske kejser Henrik III (1039-56) indblanding i de pavelige stridigheder i 1040'erne blev katalysator for et nyt reformpaveherredømme, og en ny mentalitet voksede frem i Vesteuropa. Det nye paveherredømme ønskede ikke, at verdslige myndigheder skulle blandes med gejstlige. De ville have, at kirken skulle adskilles fra de verdslige samfundsfunktioner, således at de verdslige fyrster blev frataget deres rettigheder til at have med kirkelige dispositioner at gøre. En adskillelse af kirke og samfund lå dog langt fra den tidlige middelalders realiteter, hvor kirkens biskoper oftest selv var verdslige fyrster under et vasalforhold til kongen. Det var gejstlighedens ønske om at bryde væk fra det verdslige tilhørsforhold, der lagde grunden til Roms nye selvbevidsthed.⁹⁸ Striden bliver ofte i historiebøger refereret til som 'investiturstriden', men som McGuire & Esmark (1999) påpeger, er dette en misvisende titel, da det overdriper selve investiturceremoniens betydning. Investituren var et af flere sammenspillende elementer i en større reformation kirken havde igangsat: kirken skulle omstruktureres fuldstændigt. Gregor VII (1073-85) var den første reformpave i middelalderen. Han sikrede, at den pavelige domstol blev stedet, hvor gejstlige uenigheder og trosspørgsmål skulle behandles. Indtil Gregor VII havde Roms biskops indflydelse været af symbolsk karakter, men det var under ham, som den første af en række paver, at paven gik fra at være en symbolsk lederfigur til at være den vestlige kirkes øverste autoritet. Reformationerne førte til, at pavesædet i Rom blev den centralt gældende instans, hvor præster, munke, biskoper og fyrster henvendte sig for gejstlig oplysning under højmiddelalderens enhedskirke.⁹⁹

De gregorianske reformer handlede derfor i stor grad om pavedømmets opgør med de verdslige fyrster om autoriteten til biskoppernes udnævnelse. De gejstlige gik internt til kamp mod simonisterne,¹⁰⁰ ved at betegne dem som kættere. Reformprogrammet tog en række nye problemstillinger op, som ikke var set tidligere: hvor kommer magten fra? Har Gud givet paven al magt, eller kun åndelig ledelse? Er kongen tildelt det verdslige herredømme fra Gud selv, eller fra kirken? Disse problemstillinger tiltrak lærde administratorer og jurister i højmiddelalderen¹⁰¹. Det var dog ikke kun diskussionen mellem verdsligheden og gejstligheden, som gjorde sig gældende i reformpolitikken.

⁹⁸ Esmark & McGuire 1999: 95

⁹⁹ Ibid. 94ff

¹⁰⁰ Simonister er gejstlige der har købt sig til deres embede fra verdslige fyrster.

¹⁰¹ Esmark & McGuire 1999: 97ff

Internt i kirken var spørgsmålet om præstens liv og cølibat afgørende diskussionsemner, som afspejlede adskillelsen fra det verdslige. Fra midten af 1000-tallet ønskede reformkirken at præstens liv i højere grad adskilte sig fra det verdslige. Kirken foreskrev derfor i det 2. laterankoncil, at han udskilte sig fra det verdslige samfund ved bl.a. at gå i cølibat. Men den indadvendte reformpolitik gav bagslag, idet befolkningen ikke længere kunne identificere sig med kirkens høje idealer. Ved indgangen til det 13. århundrede søgte kirken derfor at vende blikket tilbage mod befolkningen. Derfor vedtog man ved det 3. laterankoncil i 1179, at kætteri skulle bekæmpes, samt at præsternes uddannelse skulle forbedres. Ved højmiddelalderens største kirkemøde, det 4. laterankoncil i 1215, udarbejdede gejstligheden under pave Innocens III (1198-1216 A.D.) en ensretning af kirken med 71 kanoner. Koncilet opsummerede reformpolitikken og blev det gængse regelsæt for god kristelig opførsel.

2.2 Kirken som institution og det 4. Laterankoncil

I det følgende afsnit ser vi på det 4. Laterankoncil, som udgangspunkt for en historisk analyse af kirken som prototypen på en bureaukratisk forvaltningsinstans, der gik forud for den verdslige rationaliseringsproces. Vægten er lagt på det 4. laterankoncil fordi det var middelalderens største kirkemøde og samlede over 400 biskopper og 800 abbeder.¹⁰² Resultatet blev et reformprogram, som opsamlede og systematiserede de kanoniske love efter det romerretslige princip. Vi ser på kirkens interne opbygning som bureaukratisk instans, hvordan de organiserede sig, hvilke procedurer de fulgte, hvordan den gradvist professionaliserede klerkenes embede, samt hvordan det romerretslige forvaltningssystem kommer til udtryk i brugen af skrift og journalisering, især i deres kanoniske retsprocedure. Vi kommer ydermere til at se på, hvordan kirken fungerede som en instans der evnede at gribe ind og transformere det 'feudale' samfunds partikulære og personlige fundament til et universelt og i højere grad et upersonligt forvaltningssamfund. Dette var baseret på generelle principper (kanoner) frem for ansigt til ansigt kulturen.

Som nævnt begyndte den romersk-katolske kirke gradvist at organisere sig selv som en institution. Højmiddelalderen enhedskirke undergik en centraliseringsproces samt en hierarkisk systematisering af kirken som bureaukratisk organisation. Dette betød, at klerkene i kirken begyndte at opfatte deres arbejde som et embede. Der skete m.a.o. en professionalisering af de gejstlige klerke. Gennem insti-

¹⁰² Moore 2000: 174

tutionaliseringen udarbejdede kirken en klerkekultur, som blev dens bærende element i adskillelsen fra verdsligheden. Grundstenen i dette centrerede sig om klerkenes cølibat, som også Moore fremhæver:

”In Principle and increasingly in practice every community, from Christendom itself to the remotest hamlet, was to contain an independent clerical domain, with its own powers and functions, its own properties and incomes, its own laws, customs and jurisdiction, and its own membership separated from others by a distinctive manner of life based on the rule of celibacy” (Moore: 2000: 11)

Det 4. laterankoncil foreskriver, hvordan kirken praktisk fungerer internt som institution. Som Moore fremhæver, kan vi se koncilet som et led i udviklingen af kirken som en selvstændig organisation, der var uafhængig af verdslige magter. Det katolske kirkes reformprogram var derfor et afgørende brud med ’feudalsamfundets’ ansigt-til-ansigt kultur og dets indflydelse på kirken, idet laterankoncilet fastslår kirkens ønske om at skabe en gennemgribende reform internt i kirken gennem de 71 nedskrevne kanoner.¹⁰³

Kirkens første skridt mod selvstændiggørelse fra samfundet ligger i forlængelse af den investiturstriden fra starten af 1000-tallet. Som det fremgår af flere kanoner i laterankoncilet, ønskede kirken at gøre op med simonien,¹⁰⁴ idet den nægtede at acceptere arveret som et legitimt embedsgrundlag for de gejstlige klerke. Klerkene kunne kun være kirkens officielle embedsmænd i kraft af, at de var uddannede til at varetage det kirkelige embede. Derfor var det også kun gejstlige klerke, som havde retten til at indsætte nye paver, hvilket opgøret i investiturstriden drejede sig om. Dette illustreres i kanon 25:

”Whoever shall presume to consent to the election of himself through the abusive intervention of the secular authorities contrary to canonical liberty, shall lose the advantage he has gained therefrom and shall be ineligible in the future (...)” (Kanon 25, 4. Laterankoncil)

Kirkens interne opgør med ikke-uddannede præster i kirken fremgår af kanon 31:

“To destroy that worst of corruptions that grown up in many churches, we strictly forbid that the sons of canons, especially the illegitimate ones be made canons in the same secular churches in which their fathers have been appointed.” (Kanon 31, 4. Laterankoncil)

¹⁰³ Ibid. 172

¹⁰⁴ Kanon 25,26 og 27 i det 4. laterankoncil

Kun en gejstlig trænet klerk måtte påtage sig et gejstligt embede. Det var derfor ikke længere nok at have et slægtskab til en præst for at blive præst inden for de kirkelige institutioner, da dette hørte sig verdsligheden til. Kirken krævede, at en lærd forstod og kunne agere i det kristne moralske kodeks, således at korpsånden kunne indgå som en del af det gejstlige embede.

2.3 Klerkenes korpsånd

Det 4. laterankoncil fastslår, hvordan medlemmer af det gejstlige embede skal opføre sig og hvilket moralsk kodeks, som de forventes at påtages sig, i særdeleshed cølibatet. Gennem kanonerne foreskrives den professionelle opførsel, som klerken skal påtage sig, med det formål at fremme en bestemt embedsmandskultur, der var tydeligt adskilt fra verdslighedens:

”That the morals and general conduct of clerics may be better let all strive to live chastely and virtuously, particularly those in sacred orders, guarding against every vice of desire, especially that on account of which the anger of God came from heaven upon the children, so in the sight of the Almighty God they may perform their duties with a pure heart and chaste body.” (Kanon 14, 4. laterankoncil)

Kodekset for god opførsel beror på reglen om cølibatet. Overholdte præsterne ikke dette, blev deres embede frataget. Den samme bestræbelse mod afholdenhed udtrykkes også i kanon 15, hvor det påbydes klerkene at afholde sig fra fuldskab:

”All clerics shall carefully abstain from drunkenness.” (Kanon 15, 4. Laterankoncil)

Dette fortsætter i kanon 16, hvor det forbydes klerke at besøge kroer eller deltage i hasard spil. Ligeledes foreskrives det, hvilken påklædning, der er acceptabel:

”Their garments must be worn clasped at the top and neither too short nor too long. They are not to use red or green garments or curiously sewed together gloves, or beak-shaped shoes gilded bridles, saddles, pectoral ornaments (for horses), spurs, or anything else indicative of superfluity.” (Kanon 16, 4. Laterankoncil)

I Bourdieus optik er uniformeringen af klerkene en vigtig repræsentation af kirken som magtinstans og af dem selv som letgenkendelige repræsentanter af kirkens organisation og autoritet. Uniformeringen bidrager dermed til, at klerkene legitimerer kirken overfor samfundet.

2.4 Uddannelse og træning

Et led i kirkens øgede professionalisering af klerkene var deres uddannelse og ensretningen af denne. Kirken lagde vægt på gode prædikener og prioriterede derfor en udbredelse af klerkenes generelle uddannelse:

“(…) not only every cathedral church but also in other churches where means are sufficient, a competent master be appointed by the prelate with his chapter, or elected by greater and more discerning part of the chapter, who shall instruct gratis and to the best of his ability the clerics of those churches in the art of grammar and in other branches of knowledge.” (Kanon 11, 4. laterankoncil)

Det var altså ikke alene teologi og Guds lære, der undervistes i, men også grammatik og generel uddannelse. Det grammatiske fokus kan ses som et udslag af, at skriftsproget vandt frem som teknik. Som Chayette påpeger, viser det også noget om kirkens behov for at uddanne en stand af klerke, der kunne arbejde inden for et system, hvor meget afhæng af brugen af skriftsproget og evnen til at benytte organisering og regelsæt.¹⁰⁵ Med kirkens ensretning af uddannelsen af præster og andre klerke kan man med Bourdieus begreber ydermere argumentere for, at der skete en koncentration af religiøs kapital. Uddannelse skal ses som en reproduktionsstrategi fra kirken, gennem hvilken den kan instituere sit forståelsesunivers i klerkene, som reproducerer tankerne ude i samfundet.

2.5 Proto-professionel retspraksis

Klerkenes organisering og professionalisering afspejlede sig også i en ny tilgang til det retslige område. Det 4. laterankoncil er konstrueret efter det romerretslige forvaltningsprincip, og selve kanoernes organisering vidner om, at klerkene systematiserede de kanoniske love ved hjælp af romerretten. En markant forskel fra 'den mundtlige retsproces' var kirkens brug af skriften og journalisering. Skriften blev, som en ny diskurs, benyttet som middel til journalisering. I kanon 38 dikteres det fx at der ved alle retssager skal føres skriftlig protokol over forløbet:

“(…) let the judge always employ either a public person (if he can be had) or two competent men who shall faithfully take down in writing all the acts of the inquiry, namely, citations and delays, refusals and exceptions, petitions and replies, interrogations and confessions, the depositions of witnesses and presentation of documents, interlocutions, appeals, renunciations, decisions, and other acts which take place must be written down in convenient order, the time, places, and persons to be designated.”(Kanon 38, 4. Laterankoncil)

¹⁰⁵ Chayette 1979: 163

Kirken indførte altså brugen af retsdokumenter til at journalisere sagens forløb. Det kan ikke afvises, at der findes tidligere chartres, hvor der også står domsafsigelser; men som Cheyette argumenterer, afspejlede dette ikke en decideret skriftkultur, men understøttede blot den mundtlige kultur. Det skulle bruges som en huskeliste for, hvem der var impliceret, og hvem der var vidner.¹⁰⁶ Det nye var, at man skabte en journalisering af retssager, som ved hjælp af skriften kunne transcendere den menneskelige hukommelse. Derudover kan det med Bourdieus optik argumenteres, at journaliseringen udgjorde et middel til indsamling af videnskapital for kirken, fordi den kunne oplagres og gemmes. Ensretningen inden for domstolsfeltet betød samtidig en koncentration af juridisk kapital, som gjorde dem i stand til at hævde det symbolske voldsmonopol, som stadfæstede deres legitimitet. At skriften vandt frem som kilde til institutionsarbejde, viser at man brugte skrift og segl til at dokumentere fx sin ejendomsret, frem for at benytte symboler som hår, sten og træ. Ifølge Clanchy kom brugen af dokumenter til at erstatte de fysiske symboler i forbindelse med bevisførelse.¹⁰⁷ Skriften kommer derved til at repræsentere de bureaukratiske institutionsorganer.

Det kirkelige retssystem organiserede sig hierarkisk, hvoraf den sidste domsafsigelse hvilede på det Apostolske sæde i Rom. Dette fremgår af reglerne for appelretten i kanon 35:

” (...) if he thinks he has sufficient ground for an appeal, he must make known his ground to the same judge, and, if it be found legal, let it be made known to the superior judge; if the superior judge finds the ground for an appeal insufficient he must return the appellant to the judge of the first instance, who shall condemn him to pay the expenses also for the other party. Otherwise let him proceed, saving, of course, the ordinances governing the *cause majors*, which must be referred to the Apostolic See.” (Kanon 35, 4. Laterankoncil)

Klerke fra kirken skulle blande sig uden om den verdslige ret, og ligeledes forventedes det, at sekulære magter blandede sig uden om kirkens domstole. Derfor benyttede kirken også dens domstol og jurisdiktion til klart at afgrænse sin institution og embedsområde fra det verdslige, hvilket vi ser gennem kanon 42, hvor der skelnes mellem hvornår der dømmes i henhold til en kirkelig og en verdslig domstol:

“Wherefore we forbid all clerics so to extend in the future their jurisdiction under the pretext of ecclesiastical liberty as to prove detrimental to secular justice; but let them be content with the laws and customs thus far approved, that the things that are

¹⁰⁶ Ibid. 152f

¹⁰⁷ Clanchy 1979: 23ff

Caesar's may be rendered to Caesar, and those that are God's may by a just division be rendered to God.” (Kanon 42, 4. Laterankoncil)

Brundage argumenterer for at teologien blev adskilt fra den kanoniske ret med *Decretum Gratianis* organisering af de kanoniske love. Dette blev startskuddet til juraens opståen som autonomt felt. Dermed blev klerkene med deres virke inden for juraen proto-professionelle jurister.

2.6 Kontrol og kætterforfølgelse

Som appelretten slog fast, centraliseres kirken altså som institutionel magt hos paverne i Rom, og ikke længere ikke en lokal feudalherre eller fyrste. Den brød med det verdslige samfund og organiserede sig efterfølgende efter den systematiserede kanonisk ret, som laterankoncilerne foreskrev. For at sikre at kanonerne blev overholdt, udviklede kirken et internt kontrolorgan til overvågning af klerkenes arbejde. I kanon 6 fastslås det, at ærkebiskopperne årligt skulle afholde en synode i deres stifter med deres underordnede biskoper til formål at opretholde det kirkelige kodeks i praksis:

”(...) should be actuated with a genuine fear of God in correcting abuses and reforming morals, especially in the morals of the clergy, familiarizing themselves anew with the canonical rules, particularly those that are enacted in the general council, that they may enforce their observance by imposing due punishment on transgressors.”(Kanon 6, 4. Laterankoncil)

Dermed sikrede de ensretningen internt i kirken ved at føre kontrol med institutionen. Samtidig fastslås det, at der årligt skal udpeges kontrollanter af hvert stift netop med henblik på at opspore uregelmæssigheder eller kættere i samfundet:

” We add, moreover, that every archbishop or bishop should himself or through his arch deacon or some other suitable persons, twice or at least once a year make the rounds of his diocese in which report has it that heretics dwell, and there compel three or more men of good character or, if it should be deemed advisable, the entire neighborhood, to swear that if anyone know of the presence of any heretics or others holding secret assemblies, or differing from the common way of the faithful in faith and morals, they will make them known to the bishop.” (Kanon 3, 4. Laterankoncil)

Det fremgår også af koncilet, at kirkens retsprocedurer blev sat efter et nyt princip, som var fremmed for feudalsamfundet, navnlig det inkvisitoriske forhørsprincip. Moore argumenterer for, at netop dette var et afgørende element i kirkens organisering som en central institution. Idet den ændrede sig fra at have en *reagerende rolle*, til en *initiativtagende rolle*,¹⁰⁸ skiftede kirkens dermed metode

¹⁰⁸ Begreb oversat fra engelsk: *Reactive role* og *Initiative role*

for at udøve kontrol. Tilgangen til forbrydelser ændredes altså fra at være individcentreret til at være begået mod kirken som institution samt mod de love, den hævdede at repræsentere. Især kætterforfølgelsen var med til at udbrede den inkvisitoriske metode, da man inden slutningen af 12. århundrede så kætterdomme mod dem, der offentligt ytrede kætterske meninger, hvorimod kirken i det 12. århundrede aktivt begyndte at opsøge kætteriet. Denne forfølgelseskultur af kættere blev princippet bag inkquisitionen, som ifølge Moore var med til at samle kirken som organisation.¹⁰⁹

Med Bourdieus begreber kan vi se kætterforfølgelsen som en koncentration af en religions- og videnkapital. Især gennem inkquisitionen indsamler og akkumulere kirken viden. For at få monopol over den religiøse kapital, konkurrerede kirken løbende om magten over trosfeltet med rivaliserende magter samt brugte det symbolske voldsmonopol til at implementere sine forståelseskategorier. Kirkens fordømmelse af kætteri ses i kanon 3:

”We excommunicate and anathematize every heresy that raises against the holy, orthodox and Catholic faith which we have above explained [definition i kanon 2]; condemning all heretics under whatever names they may be known, for while they have different faces they are nevertheless bound to each other by their tails, since all of them vanity is a common element. (Kanon 3, 4. Laterankoncil)

2.7 Frelsen som det symbolske magtmonopol

Klerkene kom til at fungere som kirkens embedsmænd, hvilket i Bourdieus optik betyder, at deres opgave i stigende grad var at reproducere kirkens symbolske vold. Kirken var i stand til at gennemsætte sine forståelseskategorier i samfundet, og legitimere det gejstlige hierarki gennem klerkene. Gennem en institutionaliseringsproces organiserede de sig internt og skabte kirken som en bureaukratisk instans. Kirken kunne med succes udøve en legitim magt ved at hævde det symbolske magtmonopol på den kristelige frelse gennem klerkenes proto-bureaukratiske organiserings opkomst og struktur. De skabte en bureaukratisk diskurs i samfundet, som legitimerede deres autoritet og kirken som universel institution, der var i stand til at handle med frelsemonopolet. Allerede i laterankoncilets første kanon bliver frelsemonopolet slået fast: kun den kristne katolske kirke kunne give de troende frelsen:

”There is one Universal Church of the faithful, outside of which there is absolutely no salvation.” (Kanon 1, 4. Laterankoncil)

¹⁰⁹ Moore 2001: 160ff

Bourdieu skriver, at den symbolske kapital er en betingelse for, at et fysisk voldsmonopol kan gennemføres. Til trods for at kirken ikke besidder et fysisk magtmonopol i den klassiske forstand, mener vi alligevel godt den tillægges en symbolsk magtkoncentration idet den formår at bygge ensrette og rationalisere sig ved at instituere et symbolsk magtmonopol på retten til at uddele frelse. Frelsen som symbolsk kapital er blevet institueret i samfundet via koncentrationen af en række kapitaler, som har gjort det muligt for kirken at instituere sig selv som metakapital i samfundet og reproducere sine forståelseskategorier i befolkning ved at inddele verden i en dikotomier: god kristen/synder, gud/djævlen, himmel/helvede, gejstlig/verdslig etc. Kanon 21 viser hvordan dette monopol bl.a. blev udøvet ved at fratage retten til frelse, hvis ikke en troende huskede at skrifte og modtage nadver mindst én gang årligt:

” (...) otherwise they shall be cut off from the Church (excommunicated) during life and deprived of Christian burial in death.” (Kanon 21, 4. Laterankoncil)

Nadveren var et vigtigt element inden for den kirkelige orden, i kraft af dens essentielle betydning for den sjælelige frelse. Da det kun var en præst, som havde autoritet til at uddele nadver, skete det, som Bourdieu kalder en *æresbevisning*. Dvs. en titel givet af kirken, som definerede, hvem der havde ret til at give dette. Kirkens autoritet til at udføre ’officielle’ udnævnelser understøttede den symbolske magt, som fx netop gennem institutionen af nadveren:

”(...) this sacrament no one can effect except the priest who has been duly ordained in accordance with the keys of the Church, which Jesus Christ Himself gave to the Apostles and their successors.” (Kanon 1, 4. laterankoncil)

Ved at instituere nadveren som nødvendig for frelsen, sikrede kirken monopolet på kristne områder. Et andet universelt institueringselement, som kirken benyttede sig af, var retten til at opkræve tiende af alle i befolkningen:

”All tithes must due by reason of the divine law or by reason of an approved local custom must be paid.” (Kanon 53, 4. laterankoncil)

Med Bourdieus analysemodel kan vi argumentere for, at kirken med indførelsen af en universel beskatning formåede at koncentrere sin økonomiske kapital i samfundet. Det afgørende anderledes fra ’feudalsamfundets’ partikulære og personrelaterede opkrævninger, var, at skatten blev generel. Dvs. det gjaldt for alle, at de skulle betale deres kirkeskat med forrang over de andre feudalherrer,

som de ellers betalte skat til, hvilket fremgår af kanon 54.¹¹⁰ Dette markerer princippet bag transformationen af den økonomiske kapital til den symbolske kapital, ved hvilken der her er koncentreret om Kirkens symbolske monopol på frelse. Derfor var det også vigtigt at sikre kirkeskattens legitimitet ved at sikre, at kirkens embedsmænd ikke misbrugte deres magt til at indkræve skatter. Dette udspecificeres i kanon 61, som fastslår at biskopper skulle godkende, at der ikke blev opkrævet tilfældig tiende.¹¹¹

Foregående afsnit har vist, at kirken igennem højmiddelalderen gennemgik en proces, der ved 4. laterankoncil havde ført til en bureaukratiseret organisation. Dette gjorde den, ved at monopolisere en række symbolske kapitaler, som gjorde den i stand til at ændre det katolske Vesteuropa. De tendenser, som prægede kirken i form af bureaukratisering og proto-professionalisme, kunne også observeres i det verdslige samfund. Kirkens sekulariseringsforsøg blev dermed en katalysator for, at det verdslige samfund kunne begynde en lignende bureaukratiseringsproces. Dette satte gang i overgangen fra den mundtlige til den skriftlige kultur, hvor dokumentet var et vigtigt medie til at påvise rettigheder. Klerkenes rolle som drivkraften bag kirkens udvidede herredømme blev dermed gradvis overført til det verdslige.

¹¹⁰ Kanon 54, det 4. laterankoncil

¹¹¹ Kanon 61, 4. Laterankoncil

3 Klerkene i det verdslige herredømme

3.1 Bureautatiseringen af den engelske kongemagt i det 12. og 13. århundrede

Den kongelige administration i England var igennem højmiddelalderen inddelt i to hoveddepartementer: den juridiske del af *Curia Regis* (kongens hof), og det økonomiske i *the Exchequer*. Grænsen mellem de to institutioner var ikke helt klar, da flere af de ledende personer havde sæde begge steder. Dette gjaldt eksempelvis kongens 'højre hånd', *The Chancellor*, der frem til det 16. århundrede altid var en klerk. De fungerede derfor til dels i samspil med hinanden.

Curia Regis blev indført kort efter 1066, og fungerede som den lovgivende, udøvende og dømmende magt.¹¹² *The Exchequer* blev først grundlagt under Henry I (k. 1100–1135), og havde grundlæggende til formål at administrere den kongelige skatteopkrævning i de administrative distrikter, *The Shires*. Under Henry II's styre (k. 1154–1189) blev begge institutioner imidlertid kraftigt 'moderniseret'. *Curia Regis* blev yderligere spaltet i to kamre, og dertil indførte kongen *The Circuit Judge System*, hvor kongelige dommere 3-4 gange årligt rejste ud og nedsatte domstole i lokalområderne. *The Exchequer* blev udbygget og fik dertil langt flere ressourcer og ansatte til rådighed. I slutningen af det 13. århundrede var skatteopkrævningen i England således organiseret i et for tiden avanceret system. I teksten *The Dialogue Concerning The Exchequer*, som er forfattet af klerken Richard fitz Nigel i 1180¹¹³, får man et klart indblik i skattedepartementets forvaltningsprincipper; hvordan de blev udført i praksis, og den bagvedliggende tankegang.

3.2 The Exchequer – Kapitalens kugleramme

Som titlen antyder, er *The Dialogue* forfattet som en samtale mellem en lærer (*Master*), der forsøger at afmystificere *The Exchequers* hemmeligheder for sin unge elev (*Disciple*). Det mest bemærkelsesværdige er dog tekstens struktur og opbygning. Jf. kapitlet om overgangen mellem mundtligt og skriftlig kultur, fremstår *The Dialogue* som et tydeligt eksempel på skiftet i måden, som dokumenter blev forfattet på; Den er ikke skrevet rytmisk med henblik på oplæsning eller memorering. Derimod er den skrevet ud fra regler om mellemrum mellem ordene, margener, struktur, etc. Selvom det på sin vis er en 'mundtlig' fortælleform, der danner rammen om kilden, er det dog ikke en fortællingsform i stil med den typiske tekstform i den mundtlige kultur, som fx en bøn, ed eller helte-

¹¹² Petersen 1949: 14

¹¹³ Blandt andre historikere omtales han også ofte som Richard fitz Neil.

kvad. Det minder derimod om Platons nedskrevne dialog *Symposion*, eller en disputats ved de middelalderlige universiteter. Det er med andre ord tydeligt, at Fitz Nigel ikke blot var en lærd mand, men også at han var uddannet klerk og meget på forkant med skriftkulturens udbredelse.¹¹⁴

3.2.1 Driften af Exchequer

The Dialogue giver os en mulighed for at rekonstruere skatteforvaltningens opbygning og forstå, hvordan den i praksis håndterede opkrævningen. Helt overordnet kan det siges, at omdrejningspunktet i *The Exchequer* var mødet mellem kongens sheriffer, der to gange årligt måtte møde op ved *The Exchequer*. Her skulle han indlevere kongens indtægter fra skatter og bøder, som sheriffen havde opkrævet inden for sin jurisdiktion. Det første, som sheriffen var forpligtet til ved sin ankomst, var at henvende sig i *The Receipt, The Exchequers* lavere kammer. Her tog klerke sig af den praktiske håndtering af de penge, som sherifferne indleverede; Sølvet blev først omhyggeligt målt og vejjet, hvortil 44 tilfældigt udvalgte mønter blev taget til side og placeret i en separat æske. Sheriffen blev derefter indkaldt til det øvre kammer af *The Exchequer*, hvor en række klerke, en biskop og adskillige adelige sad ved et ca. 1,5 x 3 m rektangulært bord. Bordets dug var sort med hvide striber på langs og på tværs, så der opstod en række kolonner. Således gav det bordet et udseende, der mindede om et skakbræt – heraf navnet *The Exchequer*.¹¹⁵

Sheriffen skulle nu tage plads sammen med hans egne klerke for at redegøre for sit regnskab. Hver af de øvrige klerke og adelige ved bordet havde hver deres specifikke opgave, som de skulle håndtere i den efterfølgende procedure. På langsiden modsat sheriffen sad en række adelige, der skulle agere både anklagere og dommere i forhøret af sheriffen. Til venstre for sheriffen sad adskillige af kongens klerke i flere niveauer og noterede, hvad der blev forelagt og aftalt. Som led i dette blev der foretaget en række tests af sølvets vægt og kvalitet (dvs. renhed). Dette begyndte i *The Receipt*, hvor pengene blev talt op og dokumenteret skriftligt, hvilket i sidste ende udmundede i de såkaldte *Pipe rolls*.¹¹⁶ I tillæg hertil udformede man også *Tallies*, der var en form for regnskabsstokke. I det øvre *Exchequer* blev enkelte af disse processer gentaget; fx tager en ridder (*The Silverer*) de 44 før optalte *Shillings*, og blander dem til de i vægt modsvarer et *Pound* for at vise, at de har den korrekte vægt. Af disse tog *The Silverer* 20 *Shillings* og placerede i en kop, som sheriffen så skulle tage til

¹¹⁴ Henderson 1892: 3

¹¹⁵ Fitz Nigel 1180: 27

¹¹⁶ *Pipe Rolls* var hovedregnskabet. For en nærmere forklaring, se Clanchy 1997: 108ff

smedjen. Her ventede en anden af kongens riddere, *The Melter*, på at foretager den afgørende kvalitetstest af sølvet:

”Then, therefore, obeying the law of the art of melting, he reduces them to mass, blowing upon, and cleansing, the silver[...] When the test, then, has been made, the others accompanying, the knight silverer carries the silver to the barons; and then, before the eyes of all, he weighs it With the aforesaid pound weight. Moreover he then supplies what the fire has consumed, putting in coin out of that same box, until which has been tested is in equilibrium with the weight.” (fitz Nigel 1180: 52)

Alt efter udfaldet af testen blev der efterfølgende dokumenteret for vægten af sølvet pr. *Pound Shillings*. Dette blev fremvist for det øvre kammer, som så færdiggjorde den pågældende sherifs audiens hos *The Exchequer*. Med sig hjem til sit *Shire* havde han så bevis for sin indbetaling i form af *Tallies*, mens der i *The Exchequer* gemmes adskillige kilder på akten både på *Tallies* og i *Pipe rolls*.

3.2.2 Æren og magtens administrative system

Som tidligere omtalt, sad der et større antal af både klerke og adelige i *Exchequer*. Disse var alle inddelt i et stringent hierarki, med titler og poster afhængig af stand og den funktion, som de havde i *The Exchequer*. Fitz Nigel beskriver i *The Dialogue Concerning the Exchequer*, hvordan systemet var opbygget i *Offices* for klerke og *Seats* for de adelige. Hver adelig var leder af en eller flere klerke, der i et ’kontor’ varetog bestemte arbejdsopgaver i forbindelse med *The Exchequer*. I toppen af dette hierarki sad *The President*, der af fitz Nigel også omtales som *The Chief Justice*,¹¹⁷ der havde hovedansvaret for *The Exchequer*:

”Nothing can be more truly said of him than that he looks after all things in the lower and upper exchequer, and all the lower offices are arranged according to his will; in such wise, however, that they duly turn out the advantage of the lord king.” (fitz Nigel 1180: 32)

Exchequer var altså udformet således, at hovedansvaret for dokumentationen og driften af institutionen formelt set hvilede på en enkelt person. Samtidig fastslår fitz Nigel, at *The Exchequer* var den øverste myndighed indenfor dens område, idet kun kongen var over den:

”(...)it is certain that the exchequer is confirmed by the authority of the great, so that it is allowed to no one to infringe its statutes or to resist them by any kind of rashness. For it has this in common with the Court itself of the lord king (Curia Regis), in which he in his own person administers the law, that no one is allowed to contradict a record or a sentence passed in it.” (fitz Nigel 1180: 31)

¹¹⁷ Fitz Nigel 1180: 27

Det var altså ifølge fitz Nigel ikke tilladt for nogen, uanset social status, at undsige sig de beslutninger, som var lavet i *The Exchequer*. Opbygningen var konstrueret af *The President*, der udformede det, som han fandt det bedst. Næstøverst i hierarkiet var *The Chancellor*. Han havde ansvar for at føre kontrol med listerne for de beløb, som blev modtaget fra Sherifferne. Dertil var han udstyret med et kongeligt segl. Udover at skulle repræsentere kongen, spillede *The Chancellor* en rolle ift. at sikre, hvornår seglet blev brugt:

”But this is his office when he sits at the exchequer to him pertains the custody of the royal seal which is in the treasury (...) This having been performed, it is put in its box and the box is sealed by the chancellor and is thus given to the treasurer to be guarded.” (fitz Nigel 1180: 35)

I den adelige del af hierarkiet kom herefter *The Constable*, der var vidne på *Writs* sammen med *The President* og udbetalte vagternes løn. Herefter kom to *Chamberlains*, der delte ansvaret for ordlyden af *Pipe Rolls* med *The Treasurer*. Herefter kom *The Marshal*, som havde flere opgaver:

”It is the duty of the marshal to put aside in his box the tallies of the debtors which the sheriff hands in; (...) also the writs of the king concerning the computing or remitting or giving of those things which are demanded of the sheriff through summons. (...) Likewise if any debtor, not giving satisfaction for the amount of his summons shall have deserved to be siezed, he is handed over to the marshal to be guarded, and when the exchequer of that day is dissolved, the latter shall, if he wish, send him to the public jail (...) It is likewise the marshal’s concern, when the account of the sheriff, or administrator or whatever person sits to render account, is finished, to take an oath from him in public to the effect that upon his conscience, he has rendered a true account (...) Likewise the marshal shall receive, numbered, the writs of summons made out against the term fixed for the next exchequer, sealed with the royal seal; and shall distribute them with his own hand to the usher of the upper exchequer to be carried throughout England.” (fitz Nigel 1180: 37)

Der var store forskelle på, hvor specifikke de enkelte personers opgaver var defineret. Jo længere nede i hierarkiet man befandt sig, desto mere simple var ens opgaver.

Det bureaukratiske hierarki viser den rationelle hierarkiske opbygning af *Exchequer*, hvor faglig erfaring var afgørende for ens adgang til de klerkelige embedet. De adelige i *Exchequer* var valgt blandt kongens mest betroede og magtfulde baroner. Fitz Nigel skildrer ikke deres funktion som rent formel men som flittige embedsmænd, der arbejder hårdt for kongens sag. Når fitz Nigel skildrer dem således, giver det udtryk af, at klerkenes professionelle tankegang også eksisterede i den øverste del af det bureaukratiske hierarki. Den professionalisering, som Brundage omtaler,¹¹⁸ var klerkene i *Exchequer* på dette tidspunkt en del af. De fulgte en idé om, at deres arbejde både var til

¹¹⁸ Brundage 2003: 3

gavn for den enkelte og dertil for hele samfundet. Deres viden var esoterisk og opnået gennem enten studier eller arbejde i *Exchequer* eller en kombination af begge, og det var netop grundlaget for deres sociale status. Dette var ikke knyttet til et ansigt-til-ansigt samfund præget af personlige relationer men til et samfund, hvor deres titel af fx *Chief Justice* ville indgyde ærefrygt, selv hos personer de ikke kendte forudgående. Fitz Nigel giver gennem hans skildring af Master Thomas Brunus (Brown) et eksempel på dette. Hans merit, der gav ham en plads ved *Exchequer*, var at have arbejdet som højtstående embedsmand i kongen af Siciliens råd. Han havde med andre ord ingen magt eller relationer, der gav ham adgang til *Exchequer*, men derimod et ry for professionelle standarder og stor viden.¹¹⁹

3.2.3 Klerkens system i praksis

De adelige havde som sagt en række klerke ansat under sig, både i det øvre og det nedre kammer af *Exchequer*. Optæller man antallet af klerke, adelige, gejstlige og riddere i systemet når man op på min. 12 klerke, 5 riddere, 5 adelige, 2 gejstlige og dertil 4-8 lægmænd, altså samlet 28-32.¹²⁰ Altså forholdsvis mange embedsfolk i betragtning af, at flere af arbejdsopgaverne var overflødige og senere hen blev fjernet fra systemet. Dette kan ses som et udtryk for, at klerkene var professionelle og i kraft af dette oprettede ekstra stillinger for at sikre systemets troværdighed. Det viser sig i den omfattende mængde af formaliserede sikkerhedsprocedurer, som beskrives i *The Dialogue* – i det nedre *Exchequer* kunne pengebøgerne fx ikke åbnes af én person alene, men af begge *Knight Chamberlains*, som desuden skulle udføre regnskabet på *Tallies* sammen. Dette regnskab blev dertil overvåget og registreret af en tredje klerk.

I øvre *Exchequer* var systemet ligeså omhyggeligt indrettet. Skriverne overvågede hinanden for at sikre at udregningerne var helt korrekte, før de omhyggeligt blev noteret i *The Pipe Rolls*. Hertil var der klerke ansat til at kigge skriverne over skulderen, og biskoppens rolle var at forhindre *The Treasurer* i at falde i søvn under de timelange forhør.¹²¹

Den omfattende mængde procedurer sikrede, at de ansatte overvågede hinanden, for derved at forhindre, at der opstod fejl eller blev fusket blandt de ansatte. Dette var samtidig nødvendigt for at styrke *The Exchequer's* troværdighed. Det var først og fremmest indført af kongen, for yderligere at

¹¹⁹ Fitz Nigel 1180: 50; Clanchy 1979: 46

¹²⁰ Fitz Nigel 1180: 25ff, 32ff

¹²¹ *Ibid.* 42

kontrollere administrationen. Ansættelsen af Master Thomas Bruno er et eksempel på dette.¹²² Følgende illustrerer ligeledes, hvordan klerkene ofte selv øgede kontrollen, ud over det nødvendige:

”But as time went on, and the number of debtors enormously increased, so that the length of one membrane did not suffice for one summons, this manifold and laborious labour was put an end to, and they were content, as formerly, with the original summons alone.” (Fitz Nigel 1180: 85)

Clanchys bruger næste eksempel til at vise, hvordan administrationen først blev forstørret for senere at blive formindsket:

”The roll of summonses was therefore abolished. As Fitz Neal points out, it had not really been necessary in the first place, as all the debts summoned were already recorded on the pipe roll” (Clanchy 1979: 47)

Dette viser, hvorledes klerkene konstant forsøgte at forbedre administrationen, men at de samtidig havde viljen til at opgive procedurer, hvis de viste sig ineffektive. Klerkene havde en række standardiserede formularer, som de både skulle producere og anvende selv. Fitz Nigel giver et eksempel på, hvorledes tonen skulle være i disse formularer:

”H. king, etc., to N. the treasurer and to this man and that man, chamberlains, greeting. Pay from my treasury to that or that man, this or this sum. These being witnesses before N. at the Exchequer.” (Fitz Nigel 1180: 48)

Dette var en del af det processuelle fundament i skattesystemet og var med til at danne den bureaukratiske struktur, der udgjorde *The Exchequer*. Endnu et eksempel på denne struktur var de mange tekniske regler. Som med testen af sølvet, var der en tilsvarende teknisk regelsamling for, hvorledes skriverne skulle foretage deres arbejde:

”But if, per. Haps, though negligence or any other chance he should happen to err in writing the roll, either in the name or in the amount or in the matter in which the greater force of the writing consists, he shall not presume to erase, but shall cancel by drawing, underneath, a thin line, and shall write directly following what is necessary. For writing of the roll has this in common with charters and other letters patent, that it may not be erased.” (Fitz Nigel 1180: 46)

Der er en lang række af disse regler, der beretter om, hvorledes man skulle snitte i *Tallies* for at de viste den korrekte værdi; hvordan *The Calculator* lagde poletterne på *Exchequers* dug, således at de fremviste de korrekte værdier; hvor lange skindene skulle være for at kunne danne *Pipe Rolls etc.* Alle disse procedurer var et udtryk for den formalisering og professionalisering, som var kerneelementer i klerkestandens bureaukratiseringsproces.

¹²² Clanchy 1979: 46

The Exchequer's struktur, med dens hierarkiske opbygning og tilnærmelsesvis rationelle embedsførelse og processuelle tilgang, skulle sikre, at kongen kunne stole på sine agenter, og for at han kunne henvende sig til dem med spørgsmål om rigets drift. I hans sted agerede dermed en bureaukratisk organisation, der selvsagt var med til at påvirke samfundet, sammen med kongens andre instanser såsom *Curia Regis*.

3.3 *The Exchequers* betydning for herredømmets udvikling

Med sin erklæring om at ville forklare *The Exchequer's* virke i de enkelte detaljer frem for generelle termer¹²³ tilbyder Fitz Nigel aldrig læseren en forklaring på, hvad *The Exchequer* egentlig skal gøre godt for. Svaret virker måske også indlysende: det handlede om at optimere administrationen af kongens økonomiske politik. Men baggrunden for denne effektivisering af administrationen er netop også, hvad *The Dialogue* giver et indblik i.

Skattemesteren fremstiller udviklingen af *The Exchequer* frem til 1180 som produktet af lang række 'trial-and-errors', da klerkene stod over for en lang række problemer, som de forsøgte at løse med forskellige midler og med varierende succes. I nogle tilfælde resulterede det i en overbureaukratisering, som i det førnævnte eksempel med den unødvendige registrering af sheriffernes indkaldelse.

Et af hovedproblemerne bestod i at sikre, at alle aktørerne overholdt reglerne. Dermed forstås ikke kun klerkene i skattedepartementet, men også sheriffen og skattesubjekterne. Det er også hovedsageligt dette, som anden del af *The Dialogue* handler om: Hvad havde man gjort for at forhindre fejl og fusk med regnskaberne? Hvordan kontrollerede man sheriffens arbejde - om han snød, tog imod bestikkelse eller simpelthen bare udeblev fra indkaldelserne? Hvordan straffede man skattesnydere, og hvordan fik man overhovedet befolkningen til at respektere sheriffens autoritet?

Ud af dette kan man ikke direkte læse, at klerkene skulle have en ambition om at ville 'ændre herredømmets form'. For dem handlede det snarere om at forbedre skattesystemet gennem små ændringer. De kapitalkoncentrationer, som Bourdieu fremhæver som kernen i det bureaukratiske felt fremtræder for klerkene i *The Dialogue* som forsøg på at løse en række konkrete, praktiske problemer. Fitz Nigel beskriver fx over flere kapitler overgangen til pengeøkonomi som et resultat af, at kontanter simpelthen var lettere at håndtere, da sølvmonter både er lettere at transportere og opbe-

¹²³ Fitz Nigel 1180: 22f

vare, end fx kvæg og madvarer. Dertil var det også nødvendigt som betalingsmiddel til lejesoldater og lignende militære byggeprojekter:

“(…) When the same King [Henry I] was occupied across the channel and in remote places, in calming the tumults of war, it came about that the sum necessary for meeting these expenses was paid in ready money.” (Fitz Nigel 1180: 56)

Standardiseringen af mønter (der i øvrigt også skulle have kongens symbol) og vægt bliver også beskrevet som en konsekvens af, at det var for vanskeligt for skatteadministrationen at skulle ud- og omregne skatter, når der florerede forskellige mønt-enheder, som dertil blev forfalsket og ’klippet’.¹²⁴

Det bliver mere interessant, når skattemesteren forsøger at *retfærdiggøre* indgrebene. Som Bourdieu nævner (se kapital 1) skal man huske på, at det feudale samfund ikke uden videre accepterede tanken om en centralmyndighed: skatteopkrævning var eksempelvis dybt foragtet. Det var bl.a. dette, som ændrede sig med det bureaukratiske felt, hvori *The Exchequer* spillede en central rolle.

The Dialogue indeholder flere eksempler på, at bureaukratiseringen blev muliggjort af en diskursiv proces, der rakte ud over kongerigets grænser. I lyset af Bourdieus tilgang, ser man klerkenes ønske om at etablere en forestilling om kongemagten som en selvfølge - noget, der var hævet over samfundets øvrige konflikter og mere fungerede som ’sammenhængskraften’, der forhindrede kaos. Koncentrationen af økonomisk kapital skete fx gennem standardiseringen af møntfoden, idet markederne blev integreret; Ved dertil at monopolisere udstedelsen af penge (der skulle bære kongens stempel), var kongen dertil også sikkerheden for valutaens troværdighed. Disse to ting betød, at markedet blev gjort afhængig af, at der var en centralmyndighed.

Fitz Nigel’s skattemester giver ikke udtryk for skrupler ved de bureaukratiske indgreb, idet han netop fremstiller standardiseringen af mønten som noget positivt - en løsning på et samfundsproblem, som kun kongen har kapaciteten (eller kapitalmonopol) til at gennemføre.

Hvis vi vender tilbage til Bourdieu, så skulle kongemagten fungere som kamppladsen for samfundets interessegrupper; Kongens rolle skulle dermed opfattes som den neutrale dommer, som ’spillerne’ måtte forsøge at påvirke til deres fordel.

¹²⁴ Ibid. 29

I dette ligger der implicit en forståelse af kongemagten, som 'fredens beskytter' i samfundet, hvilket afspejler sig i den måde, som skattemesteren i *the Dialogue* gennemgående italesætter det bureaukratiske monarki: ingen må modsætte sig de royale tjenere, "who look out for the peace of the kingdom";¹²⁵ ingen må nægte at følge de royale dekreter, "which is made for the good of the peace".¹²⁶ Dette viser den spirende professionelle identitet, som Brundage identificerer hos klerkene i slutningen af det 12. århundrede. De opfattede deres arbejde (og sig selv) som en del af det 'gode' projekt, der skulle organisere og ordne samfundet gennem logik, retfærdighed og frem for alt *fred*. At kongen også bliver gjort til de svages beskytter, kan ses i den måde, som fitz Nigel flere gange betoner vigtigheden af 'velgørenhed' og forbedring af de fattiges vilkår gennem 'offentligt indsats'. *The Dialogues* to hovedpersoner, der begge åbenlyst er klerke, lægger samtidig ikke skjul på deres følelse af intellektuel overlegenhed, når de fx sammenligner deres samfund med tiden omkring 1066, der af dem betegnes som 'kongerigets primitive stadie'.¹²⁷

Følgelig var denne positive selvforståelse en essentiel del af den proces, som Bourdieu betegner som *affeudaliseringen*: at kongemagten ikke skulle forsøge at kue adelen ved at være den 'stærkeste', men snarere ophøje sig til at være det 'naturlige'. Kongen skulle ikke indgå i en kamp på lige fod med adelen, men i stedet hæve sig op over samfundets interessekonflikter ved at antage en abstrakt form; en form, hvis eksistens og rettigheder der ikke kan sættes spørgsmålstegn ved, da det både blev gjort til en selvfølge og dertil uigennemskueliggjort. *The Exchequer* har på dette tidspunkt afgjort været vanskelig (hvis ikke umulig) at gennemskue for udenforstående, som ikke besad den fornødne esoteriske viden, der skulle til for at kunne manøvre rundt i systemet. Det er i dette perspektiv, at man skal forstå, hvorfor klerkene var så optagede af de mange sikkerhedsprocedurer i *The Exchequer*. Som 'det gode' måtte bureaukratiet kunne legitimere sig selv ved at fremstå troværdigt, neutralt og retfærdigt, og dette opnås som jf. Bourdieu gennem en systematisk kontrol og overvågning af aktørerne. Hvilket i særdeleshed også gjaldt sherifferne, der i det bureaukratiske monarki kom til at spille en nøglerolle.

I sin abstrakte form blev kongemagten *upersonificeret*. Uigennemskueligheden af den lange række af foranstaltninger og agenter, som han instituerede, betød at han lettere kunne 'gemme sig' for kritik, ved at fremstå som almenvellets garant. Utilfredsheden med den foragtede skatteopkrævning

¹²⁵ Ibid. 96

¹²⁶ Ibid. 109

¹²⁷ Ibid. 55; 66

ramte således i stedet hans repræsentanter (de 'onde' sheriffer). Med koncentrationen af den symbolske kapital blev sherifferne således repræsentanter for magten: de var autoriseret til at opkræve skatter på vegne af 'magten' - dvs. ved at anråbe folk i 'magtens navn', og være iklædt uniformer, som tydeliggjorde deres legitimitet. I *The Dialogue* fortælles det, at sherifferne fik specielle magtbeføjelser, som fx at de alene måtte tvinge folk til at betale en gæld.¹²⁸ Ligeledes beskrives det, hvordan sheriffens ansættelsesstatus kom til at minde om klerkenes: de kunne hyres, afskediges eller omarrangeres efter forgodtbefindende. På den måde fik hovedaktørerne tildelt en klart defineret plads i det bureaukratiske hierarki, som netop var så udpræget i *The Exchequer*.

3.3.1 Jordejerskabet.

The Dialogue viser også, hvordan det bureaukratiske monarki forsøgte at monopolisere retten til det 'helligste' i det feudale samfund, nemlig jordejerskabet. Noget af det første, som Wilhelm Erobreren gjorde efter sin kroning, var at beordre, at al jord faldt ind under kongen. Efterfølgende redistribuerede han den til sine 180 øverste baroner, der officielt blev gjort til hans *Tenants-in-Chief* - de 'ledende forpagtere'. Disse videredistribuerede så jorden ud til deres undervasaller i tråd med den feudale skik.¹²⁹ Selv hvis jorden reelt set var baronernes, og kongen ikke i praksis kunne råde over den, som det passede ham, var det dog en vigtig detalje for det bureaukratiske projekt, at jorden, og 'landet' formelt set blev gjort til en del af 'det offentlige': kongemagten.

Dette kan også ses i den måde, som retten til jorden blev opfattet. Hvis en *Tenant* fx døde og efterlod sig mindreårige arvinger, kunne kongen derfor iflg. *The Dialogue* gøre sig til arvingernes formynder. Jorden og ejendommen blev hertil inddraget og forvaltet af kongen, indtil arvingen var gammel nok, og 'måske' ville få den tilbage. Fitz Nigel giver desværre ingen konkrete eksempler på, hvorvidt om dette skete i praksis, men det vidner dog om den kurs, som lå bag de engelske klerkes bureaukratisering: at kongen skulle gøres til en slags 'overformynder' - den egentlige ejer af jorden, og at den private ret langsomt skulle nedtones til fordel for den offentlige, universelle statsmagt.

Ligeledes beretter Fitz Nigel om en lang række situationer, hvor kongen juridisk kunne konfiskere jord og ejendom; som fx hvis en mand blev dømt skyldig i en forbrydelse, eller havde begået *åge-*

¹²⁸ Ibid. 113

¹²⁹ Seaman 1982: 77

ri.¹³⁰ Teksten berør også kort magtforholdet mellem kongen og kirken, i spørgsmålet om, hvorvidt kongens love kunne påføres en gejstlig, som fx blev anklaget for ågeri. Hertil beretter fitz Nigel, at kirkens mænd nok ville blive dømt i en kanonisk ret, men at hans jordiske gods ville blive konfiskeret, ”*the church having no claim on them*”.¹³¹

Ændringerne kan ses som en del af de koncentrationer af forskellige kapitalformer, som alle bidrog til at styrke kongens herredømme gennem det bureaukratiske felt.

Afslutningsvist kan det siges, at selvom *The Dialogue* giver et enestående indblik i de forvaltningsprincipper, som klerkene udviklede i skattedepartementet, er det desværre begrænset, hvor meget den fortæller om *Curia Regis*. For en tilfredsstillende fremstilling af bureaukratiets betydning for koncentration af juridisk kapital, ville det være nødvendigt også at inddrage dommernes reformering af retsinstanser; som fx ved indførslen af ’kongefreden’. Dette princip gjorde det langt lettere at appellere udfaldet af en retssag til de kongelige domstole, når blot man kunne påstå, at en forbrydelse var et brud mod kongefreden. På den måde fortrængte *Common Law* i stigende grad de lokale retsinstanser og styrkede kongens indflydelse på bekostning af de lokale herremænd.

Koncentrationen af videnskapital er dertil vanskelig at finde tydelige tegn på. (Eller er selve den esoteriske viden en form for videnskapital?). Dette aspekt af det bureaukratiske felt havde været oplagt at belyse ved at inddrage andre kilder, som eksempelvis den førnævnte *The Domesday book* fra 1083. Dette kendte dokumentet var Wilhelm Erobrerens forsøg på at kortlægge riget og dets ressourcer. Selvom

¹³⁰ Fitz Nigel 1180: 102ff

¹³¹ *Ibid.* 103

4 Konklusion

Som det fremgår af projektet, er det vanskeligt at give et simpelt svar, der indrammer betydningen af klerkenes indflydelse på herredømmets udvikling. Dette understreger problematikken i at give en nuanceret fremstilling af, hvordan historiske forandringer finder sted.

På baggrund af projektets analyse, vil vi dog forsøge at besvare problemformuleringen således: Klerkene fik betydning for herredømmets udvikling på to måder; I kraft af deres professionalisering og gennem deres bureaukratisering ændrede de herredømmets legitimitet fra det traditionelle til det legale. I forlængelse heraf, ændrede de herredømmets form. Formen blev gjort abstrakt og upersonlig, hvorved kongemagten blev gjort mindre afhængig af kongens person. Kongen blev gradvist en formel figur, som lagde navn til herredømmet, men som ikke nødvendigvis skulle deltage personligt i den daglige drift af administrationen. Dette blev muliggjort af de sekulære klerke, som dermed blev en vigtig brik i at beholde magten centralt.

Vores opfattelse at bureaukratiseringen er fremstillet med udgangspunkt i en række processer, der fandt sted inden for først den katolske kirke, og senere i den verdslige kongemagt i det 12. og 13. århundrede. Kirken gennemgik i højmiddelalderen en reformering, der skulle samle den religiøse kapital hos pavedømmet for på den måde at monopolisere den symbolske vold. Resultatet af udviklingen fremgår af kanonerne fra det 4. laterankoncil i 1215. Højmiddelalderens enhedskirke ensrettede den kristne tro og sekulariserede samfundet. Dette blev i særlig grad muliggjort af klerkene, der med deres studier af romerret udviklede en tilgang og en arbejdsprocedure, der var knyttet til deres professionelle etos. Deres metoder var især funderet i idealer om rationalitet og brugen af skriftlig dokumentation, hvorved de opbyggede kirkens som en proto-bureaukratisk organisation. Gennem klerkene spredte bureaukratiseringen og dens forvaltningsprincipper sig fra kirken til det verdslige. Kongemagterne (særligt de franske og engelske) gennemgik sideløbende med kirken en tilsvarende proces, der koncentrerede en række kapitalformer hos kongen, hovedsageligt ved akkumulering af økonomisk og juridisk kapital. Under Henry II. blev forvaltningsapparatet moderniseret kraftigt, hvilket især slog igennem i skatteopkrævningen. Her var et korps af klerke ansvarlige for, at den kongelige administration blev udført inden for rammerne af et strengt organiseret og formaliseret bureaukrati.

Det var i særdeleshed bureaukratiseringen som muliggjorde, at kongemagten kunne koncentrere kapitalformerne, hvilket på afgørende vis ændrede legitimiteten af herredømmet fra at være traditionelt-feudalt til mere bureaukratisk-legalt.

Da vi således har forsøgt at skære ind til en nogenlunde afgrænset fremstilling, er der som med alle historiske undersøgelser mange aspekter, som kunne være blevet nuanceret mere. For at belyse dette, vil vi i det følgende problematisere vores resultater og den måde, de er fremkommet.

4.1 Fra kirke til kongemagt?

At fremstille bureaukratiseringen som en ensrettet bevægelse fra den katolske kirke til det verdslige giver muligvis en fordel i kraft et bedre analytiske overblik, men er dog en forsimplet udlægning af, hvad der formodentlig skete. Der var snarere tale om, at processen gik begge veje, eller mere præcist, gik i flere retninger. På den ene side kan man tale om, at de romerretslige principper overlevede gennem kirken, og dertil blev genoplivet i forbindelse med kirkens reformproces.

På den anden side var det i den kongelige forvaltning, at biskopperne og klerkene var med til at udarbejde procedurene omkring journalisering, regelsamling og regnskabsføring. Det var fx i arbejdet med skatteadministrationen, at bureaukratiet i praksis fik sin form. Clanchy er igennem sit arbejde nået frem til den slutning, at biskopperne i Winchester, som netop var tilknyttet *The Exchequer*, var de første til at indføre en systematisk arkivering udenfor den kongelige administration; Til dette imiterede de metoderne fra *The Exchequer*, som de netop selv havde været med til at udvikle.¹³²Først i slutningen af det 13. århundrede benyttede biskopperne i England sig efter den pavelige metode.¹³³

4.2 Var bureaukratiseringen uundgåelig?

Bureaukratiseringsprocessen og overgangen fra det mundtlige til det skriftlige var langt fra en fredelig, velsmurt proces. Det var langt fra alle, der var lige begejstrede for at skulle give plads til de nye sociale grupper. Brundage peger på, at der i alle lag af samfundet opstod en udtalt lede overfor de

¹³² Clanchy 1979:70

¹³³ Ibid.

intellektuelle, selvom dette hovedsageligt rettede sig mod advokaterne. Således skriver Mattheoulus omkring 1290:

“What can I tell you about a lawyer?
He’s a bit like a filthy whore,
But nastier.
If a whore just rents out her ass,
He sells his tongue.
That’s even more degrading,
Since the tongue is more precious
Than the ass.” (Brundage 2008: 480)

Som Brundage bemærker, er det slående, hvor meget denne fjendtlighed i befolkningen står i kontrast til de professionelle advokaters egen stolte, og til tider glorificerende, selvopfattelse. Den største foragt for klerkene og hele bureaukratiseringen fandt man dog formodentlig hos adelen. Det kom ikke mindst af klerkenes opstigning i det sociale hierarki. Blandt den herskende elite var pladsen i forvejen trang, og man var derfor på ingen måde begejstret for denne nye sociale gruppe. For det første var det en voldsom provokation for samfundets herskende krigerelite, at disse intellektuelle opkomlinge holdt nøglerne til forvaltningsapparatet og dertil var så hovmodige, at de gjorde krav på rettigheder og social anerkendelse. Det gamle, feudale aristokrati var selvsagt også skeptiske over for bureaukratiseringen, der jo afspejlede en kapitalkoncentrering, der i udgangspunktet ikke var i deres interesser.

Ved de såkaldte *quo warranto*-høringer i slutningen af det 13. århundrede kom det til direkte konfrontation mellem den mundtlige og den skriftlige kultur, da kongen truede med at konfiskere herremændenes jord, såfremt de ikke kunne attestere deres ejerskab skriftligt. Foran kongens dommere fremdrog jarlen af Warenne et gammelt, rustent sværd, og udbrød: ”[...]kig på det her, mine herrer, dette er min hjemmel!”¹³⁴

4.3 Gavnede bureaukratiseringen kun klerke og konger?

Man kan stille spørgsmålstegn ved, hvorvidt bureaukratiseringen udelukkende tjente til at styrke udøvelsen af herredømmet for centralmagterne? Heller her kan der ikke gives et entydigt svar. Bu-

¹³⁴ Esmark & McGuire 1999: 72

reaukratiseringen skabte også begrænsninger for kongerne, idet herredømmet skulle legitimeres efter de nye bureaukratiske principper. Det betød, at magthaverne også var underlagt de regler og procedurer, som var en del af det bureaukratiske felt. Som den lærde Henrik af Bracton i 1240'erne skrev om kongens magt:

”Kongen selv må være underlagt, ikke mennesker, men gud og loven, thi det er loven, der skaber kongen (...) der er ingen konge, hvor vilkårlig vilje og ikke loven råder.” (Esmark & McGuire 1999: 79)

Forvaltningen blev til stadighed mere afhængig af klerkene og deres kompetencer i takt med, at det bureaukratiske felt blev mere kompliceret og uigennemskueligt. Inden for kirken kan man se en lignende tendens, idet man nedsatte strenge krav til klerkene. Men som vi belyste i kapitel 2 kunne det være problematisk at holde sig på 'dydens smalle sti'.

Dertil gik kirkens folk så meget op i deres idealer, at dem, som ikke levede op til de strenge krav ofte hurtigt blev fordømt som hyklere, eller endnu værre, kættere.¹³⁵ At der ved det 4. Laterankoncil blev nedsat så mange kontrolorganer, viser hvor mange ressourcer den katolske kirke investerede i at kunne kontrollere ensretningen.

Bureaukratiseringen blev derfor en selvforstærkende effekt, da bureaukratiets aktører måtte kontrolleres og overvåges, hvilket i sig selv krævede mere bureaukrati. Samtidig øgede man afhængigheden af skriftsproget, og dermed behovet for flere uddannede klerke. Især deres evner til at argumentere og håndtere information blev afgørende. Hos kongemagten opstod der tilsvarende et behov for højtuddannede klerke, da bureaukratiet som i kirken krævede en høj grad af systematisk kontrol og overvågning. Selvom om kongen forblev den øverste myndighed, blev hans egen administration dog i stigende grad afhængig af de personer, som forvaltede og forstod den.

Afslutningsvist vil vi kort tage et forbehold ift. vores konklusioner. Selvom det for os står klart, at herredømmet i højmiddelalderens England ændrede sig på nogle fundamentale punkter, var der dog tale om en langsom udvikling, som på ingen måde slog fuldt igennem før langt senere. Det vil således være forkert at påstå, at kongen med bureaukratiseringen fuldstændigt ophørte med at deltage aktivt i driften af sit rige. Kongen vedblev at have stor betydning, som administrationen ikke ville

¹³⁵ Ibid. 130

kunne have fungeret uden. Men hans funktion ændrede sig på den måde, at hans primære rolle mere blev symbolsk.

I et makrohistorisk perspektiv kan fremkomsten af det bureaukratiske felt i højmiddelalderen ses som 'kimfrøene' til fødslen af nationalstaterne, som dog først kom langt senere. Hvad der skete imellem denne periode var dog ikke nødvendigvis en logisk forlængelse af monarkiets centralisering af magten. Allerede i 1215, samme år som det 4. laterankoncil, tvang de engelske baroner kong John til at underskrive *Magna Carta*. Dette dokument var et forsøg på at indskrænke kongens voksende indflydelse ved at sikre adelens rettigheder og privilegier.¹³⁶ Den sidste engelske konge i vores periode, Edward I (1272-1307), så sig således nød til at konsultere et råd bestående af riddere, baroner, købmænd og borgere når han skulle udskrive skatter. Dette råd blev kaldt *Parlament*.¹³⁷

På den måde kan man sige, at bureaukratiet med Magna Carta blev vendt mod kongemagten selv; det havde dog den dobbelte ironi, at dette kom til at spille en afgørende rolle for den engelske parlamentarisme, som på sigt gav dødsstødet til det feudale samfund.

¹³⁶ Hull & Jotischky 2005: 50; Esmark & McGuire 1999: 77f

¹³⁷ Esmark & McGuire 1999: 79

5 Litteraturliste

5.1 Forskningslitteratur:

Bourdieu, Pierre: *Af praktiske grunde – omkring teorien om menneskelig handlen*, Hans Reitzels Forlag, København, 1997, kap. IV.

Brundage, James A.: *The Medieval Origins of the Legal Profession – Cononists, Civilians, and Courts*, The University of Chicago Presse, Chicago and London, 2003, introduktion og konklusion samt kap. II, III, XI.

Clanchy, M.T.: *From Memory to Written Record – England 1066-1307*, Edward Arnold, London, 1979, introduction samt kap. I, II, III & IV.

Esmark, Kim & McGuire, Brian Patrick: *Europa – 1000-1300, bind 1*, Roskilde Universitets Forlag, Frederiksberg, 1999, kap. II, III, IV & V.

Hansen, Jens Arnholtz & Hammerslev, Ole: ”Bourdieu og Staten” i *Praktiske Grunde – Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab*, nr. 1-2, 2010.

Hull, Caroline & Jotischky, Andrew: *The Penguin Historical Atlas of the Medieval World*, Penguin Books, London, 2005, kap. II.

Le Goff, Jacques: *The Birth of Europe*, Blackwell Publishing, Oxford, 2005, kap. IV.

Moore, R. I.: *The first european revolution – c. 970-1215*, Blackwell Publishing, Oxford, 2000, introduction samt kap. I, III, IV & V.

Nicholas, David: ”Economy” i Daniel Power: *The Central Middle Ages: Europa 950-1320*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

Petersen, Theodor: *Restliv og Retspleje i England*, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København, 1949, kap. I.

Seaman, L. C. B.: *A New History of England 410-1975*, The Harvester Press, Sussex, 1982, 2. Bog kap. II.

Wittendorf, Alex: ”Mentalitetshistorie”, Hitorie Netmagasinet, 2005.

5.2 Kilder:

<http://www.archive.org/stream/selectdocuments00hend#page/n7/mode/2up> fra nedenstående bog:

Henderson, Ernest F: "*The Dialogue Concerning the Exchequer*" i *Select Historical Documents of the Middle Ages*, George Bell & Sons, London, 1892.

<http://www.fordham.edu/halsall/basis/lateran4.asp> fra nedenstående bog:

Schroeder, H. J: *Disciplinary Decrees of the General Councils: Text, Translation and Commentary*, B. Herder, St. Louis , 1937. pp. 236-296.